

Perspektiv på intervjuer

Genus, generation och kulturmöten

SAMDOK/NORDISKA MUSEET

samdoks e-serie issn 1651-1581

Perspektiv på intervjuer

Perspektiv på intervjuer

Genus, generation och kulturmöten

Redaktör
Karin Lövgren

SAMDOK
Nordiska museet
Stockholm 2002

Metodböcker från SAMDOK och Nordiska museets förlag:

Verbalt. Visuellt. Materiellt. Om museernas dokumentation och insamling (1991)

Tumme med tingen. Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation (1992)

Muntliga möten. Om intervjuer i museernas samtidsdokumentation (1993)

Text i tryck. När fältmaterial blir publikation (1995)

Kulturarv eller fasadarv. Om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården (1998)

Verklighetsbilder. Fotografier och fotografin i museernas samtidsdokumentation (1998)

Beskrivningens metodik. Om att sätta ord på det upplevda (2002)

Perspektiv på intervjuer. Genus, generation och kulturmöten (2002)

Omslagsbild: Karin Lövgren fältarbetar på en syriansk dopfest i södra Stockholm inom ramen för Nordiska museets projekt *Årets och livets högtider* 1993.

Foto: Sören Hallgren, Nordiska museet.

SAMDOK/Nordiska museet
Box 27820
115 93 Stockholm
<http://www.nordm.se/nm/samdok>
samdok@nordm.se

Samdoks e-serie ISSN 1651-1581

© Samdok/Nordiska museet och författarna 2002
Grafisk utformning och digital produktion Magnus Gudmundsson
Translations into English Alan Crozier
Stockholm 2002

Innehåll

En värld full av hemligheter <i>Karin Lövgren</i>	7
Kön som förutsättning och resultat Om frågor och svar vid intervjuer <i>Bo Nilsson</i>	15
Det mångtydiga könet Om intervjuande, könskonstituering och reflexivitet <i>Birgitta Meurling</i>	29
En mamma möter pappor <i>Charlotte Hagström</i>	43
Mellan seenden <i>Susanne Wollinger</i>	53
”Vem är du släkt med?” Etnicitetens betydelse i intervjuandet <i>Sarah Forssell och Anita Marcus</i>	63
Författarpresentationer	75
Perspectives on Interviews English Summary	77
Vad är Samdok/What is Samdok?	79

En värld full av hemligheter

Karin Lövgren

Interviewing is rather like a marriage: everybody knows what it is, an awful lot of people do it, and yet behind each closed front door there is a world of secrets. (Oakley 1998:73)

Intervjuande är som äktenskap, alla vet vad det är, massor av människor är gifta och samtidigt, bakom varje stängd dörr, finns en värld full av hemligheter. (egen översättning)

De svenska museernas samarbetsorgan för samtidsdokumentation, Samdok, har sedan 1990 tillsammans med Nordiska museet hållit en rad metodkurser där olika aspekter på fältarbete och föremålsinsamling ventilerats. Kurserna har sedan resulterat i metodböcker (se nedan.)

Temat för 1998 års kurs var intervjuande. Denna kurs byggde vidare på 1992 års kurs som rapporterats i skriften *Muntliga möten*. Syftet med 1998 års kurs var att utifrån skilda teoretiska perspektiv problematisera vissa aspekter av såväl intervjuandet som det efterföljande analysarbetet. Etnologer, verksamma vid universitet och museer, öppnade dörrar till sitt intervjuande. De föreläste om hur teoretiska perspektiv som genus, generation, och etnicitet fördjupat deras förstå-

else av intervjuande i vid bemärkelse. Föredragen har samlats i denna bok, *Perspektiv på intervjuer*.

Intervjuande som metod

Det finns ett stort antal böcker som tar upp intervjuande som metod. Ofta skriver författaren att det inte går att lära sig etnografiska metoder genom att läsa handböcker utan bara genom att göra. Att läsa en del av texterna kan liknas vid att läsa en kokbok. Intervjuande kan verka abstrakt och komplicerat, som att reducera en fond eller montera en sås. Analogin med att läsa kokböcker säger också något om relationen praktiskt hantverk och handboksläsning. Det är lättare att lära sig laga mat genom att vara med i köket än genom att läsa en bok. Då man väl kan grunderna i matlagning kan man förhålla sig friare till kokbokens råd om fyra kryddmått cayennepeppar eller ett par varv med pepparkvarnen. Lyhörtheten för den aktuella intervjusituationen ökar med erfarenhetens trygghet.

Samtidigt har jag och många med mig ett behov av kokböcker. I *Vår kokbok* slår jag upp pannkaksreceptet och tiden för löskokta ägg. Andra kokböcker inbjuder mer till "armchaircooking" – en inspirerande läsning i fåtöljen snarare än ett praktiskt tillagande i köket.

Under senare år har det kommit ett par engagerande såväl som användbara böcker om intervjuande. Redaktörerna för *Etnologiskt fältarbete* (1999) Lars Kaijser och Magnus Öhlander myntar begreppet "pragmatisk systematik" för sin metodologiska hållning. Det gäller, menar de, att hitta en balans mellan att vara systematisk i sina undersökningar – och öppen för vad som händer på fältet.

Eva Fägerborg definierar i samma bok intervjuande "som en kommunikationsform där någon berättar och besvarar frågor som ställs av en annan person och där det sagda registreras i någon form" (Fägerborg 1999:57).

I Fägerborgs text finns råd om såväl tekniska aspekter på intervjuandet (anteckningar visavi bandupptagningar av intervjuer) som om konsten att ställa frågor: från ostrukturerade till mer strukturerade, och framförallt om följdfrågor; det gäller att få den intervjuade att berätta. Fägerborg framhåller att den etnologiska intervjun är ett personligt möte mellan två individer; mer ett informellt samtal än en

utfrågning. (se också till exempel Ehn och Löfgren, 1996. *Vardagslivets etnologi*)

I den ovan nämnda boken *Muntliga möten* går Lena Gerholm igenom bland annat deltagande observation kontra intervjuande. Hon betonar vikten av att genom deltagande observation, fältarbete, hitta ett gemensamt språk och sätt att tala, inte minst för fortsatt intervjuande. Karin Lindvall skriver om intervjun som en samtalsgenre med olika kulturella och sociala definitioner av hur samtalet ska ske; en genre som såväl intervjuare som intervjuad har förväntningar på och föreställningar om. Vidare behandlas intervjuutskrifter (Andrén 1993:78ff. Se vidare Barbro Kleins ”Transkribering är en analytisk akt” (Rig 1990:2) som ingående behandlar utskriftsarbetet som en del av analysen. Se även de litteraturförteckningar som hör till varje uppsats i den här boken.)

Perspektiv på intervjuer är en personlig bok på så sätt att de medverkande berättar om sitt sätt att intervju; de sätter teoretiska perspektiv i relation till det egna empiriska materialet. Det betyder att författarna ger *sin tolkning* av de teoretiska begreppen, beskriver *sitt perspektiv* på dem.

Kön

Begreppet genus har kommit att användas istället för kön, för att markera de kulturella aspekterna av människors könstillhörighet. Man föds inte till kvinna, man blir det. Åter andra menar att genusbegreppet genom en tudelning i biologiskt och socialt kön döljer att inte heller biologi är neutralt eller objektivt. Birgitta Meurling (artikeln *Det mångtydiga könet* i denna bok) använder begreppet könskonstituering för att markera det processuella i hur vi formas till könsvaror. ”Med begreppet könskonstituering avses den livslånga och ständigt pågående process, där människor skapar kön i förhållande till olika regler och normer för kvinnlighet och manlighet”.

I sin artikel resonerar hon om vilken betydelse hennes egen ålder och kön kan tänkas ha haft i olika intervjusammanhang. Hon har för sin avhandling intervjuat prästfruar. Där var en gemensam nämnare prästkulturen, Birgitta Meurling kommer själv från en prästfamilj. En annan var att samtliga intervjupersoner var kvinnor som hon själv.

Hon var jämnårig med några kvinnor, yngre än andra. Den betydelse generationstillhörigheten hade för intervjuerna är ytterligare en aspekt Meurling behandlar i sin artikel. För en annan undersökning, ett utvärderingsuppdrag för Skolverket, intervjuade hon både unga män och kvinnor. Hon menar att många säkert hade förväntat sig en annan person som representant för Skolverket. Vad detta kan ha kommit att innebära i intervjusituationen skriver Meurling också om i sin artikel.

Generation och genus är perspektiv som är aktuella även i Umeå-etnologen Bo Nilssons (artikeln *Kön som förutsättning och resultat*) intervjuer med äldre ungar, gammpojkar. Han tar upp den mycket viktiga frågan om vilka analyskategorier man som intervjuare skapar redan genom sitt val av intervjufrågor. Intervjufrågorna är perspektivbundna.

Som etnolog arbetar man ofta med ett litet men kvalitativt empiriskt material. *Intervjusvaren* kontextualiseras och används för att nå insikter om normer och värderingar i den intervjuades liv. Bo Nilsson framhåller att det är viktigt att kontextualisera och analysera också de egna *intervjufrågorna*.

”Varför ställer jag de frågor jag gör och vilka effekter har dessa i ett större sammanhang? Vad ’gör’ mina frågor och kommentarer i ett kulturellt och könsmässigt hänseende?” skriver Bo Nilsson i sin artikel och beskriver hur reflexivitetsperspektivet såväl som queer-teorier fick honom att ompröva sina forskningsresultat.

Generation

För att hålla generationsfaktorn konstant valde Charlotte Hagström (artikeln *En mamma möter pappor*) att enbart intervjua fäder i sin egen generation. Hon skriver att när hon som kvinna och trebarnsmor intervjuade män om faderskap kunde hon inte bortse från att hon intervjuade sitt motsatta kön. Männerna beskrev erfarenheter som pappor och partners till kvinnor, Hagströms erfarenhet är kvinnans, föderskans. Skulle de skilda erfarenhetsperspektiven bli problematiska, frågade hon sig och beslöt att ta fasta på likheterna dem emellan. Hon valde att avgränsa informanturvalet till män som, liksom hon själv, är födda på 1960-talet och har vuxit upp i Sverige. Genom detta kunde intervjuare och intervjuade tänkas ha liknande minnen av att växa upp

under 70-talet. Dessutom delade de småbarnsföräldraskapets erfarenheter, menar Charlotte Hagström i sin artikel.

Susanne Wollinger beskriver i artikeln *Mellan seenden* sitt fältarbete på ett regemente. Susanne Wollinger var fyrtiotre år då hon påbörjade fältarbetet bland tjugoåriga värnpliktiga män.

Det hade inte varit bättre eller sämre om jag varit en man i ungefär samma ålder som de värnpliktiga och uppfattats som ung i förhållande till de anställda befälen – men säkerligen annorlunda.

Författarna till uppsatserna i denna bok framhåller att det inte alltid är de teoretiska perspektiven som exempelvis genus eller generation som har störst betydelse i intervjusituationen. Likaväl kan det handla om personliga erfarenheter, som att själv vara gravid eller småbarnsförälder, vilket alltså Charlotte Hagström tar upp i sin artikel, eller av att ha gjort eller inte gjort militärtjänst, som Susanne Wollinger skriver om i sin text.

Båda författarna berör frågan om återkommande intervjuer och om delvis flytande gränser för intervjusituationen. Wollinger har fältarbetat och utfört sina intervjuer som informella samtal under – verkligt – fältmässiga förhållanden. Hagström framhåller att hon också berättat om egna erfarenheter under intervjusamtalen. Från att ha haft en uppfattning om att intervjun borde försiggå på ett ”objektivt” plan kom hon att mer delta i ett samtal.

Inifrånperspektiv

Sarah Forsell och Anita Marcus (artikeln *Vem är du släkt med?*) poängterar att de ser stora fördelar med att intervjua inom den egna gruppen. De menar att deras egen judiska tillhörighet underlättade vid intervjuer om Förintelsen men pekar också på problem med ett inifrånperspektiv. Anita Marcus skriver att hon först tvekade då hon fick i uppdrag att dokumentera judiskt liv i Lund. Skulle hon kunna hålla distansen, skulle hon ta alltför mycket för givet och glömma ställa frågor som en icke-judisk intervjuare skulle ställa? Skulle hon komma att censurera bort sådant som inte är till fördel för den egna gruppen? Frågade hon sig. Marcus skriver:

Vid ett tillfälle uttryckte en av mina intervjupersoner en stor bitterhet mot 'de kristna' som han ansåg hade behandlat honom och hans familj på ett förödmjukande sätt. Jag kunde förstå hans reaktion utifrån sammanhanget. Min icke judiska kollega blev däremot bestört och menade att jag borde bett honom utveckla tankegången.

Några forskare skulle säkert, med kollegan, hävda att det är en metodologisk fara att tro sig veta hur informanten uppfattar något: hemmablindhet kan göra att man utgår ifrån att situationer tolkas på samma sätt av intervjuare och intervjuad – utan att detta klarläggs genom vidare frågande.

Men Forsell och Marcus menar att fördelen med att tillhöra samma etniska grupp som den intervjuade överväger. Våra egna judiska referenser blev nycklar in till den judiska värld vi ville veta mer om, skriver de.

Begrepp

Viktigt att poängtera är att etnicitet, precis som andra begrepp, kan definieras på olika sätt. Begreppet etnicitet härstammar från grekiskans "ethnos" som betyder folk eller stam. För att skilja en etnisk grupp från andra sociala grupper brukar man hänvisa till ett antal kriterier (Ehn 1993:66):

- 1) Medlemmarna i gruppen gifter sig företrädesvis inom den egna gruppen (så kallad endogami).
- 2) De uppfattar sig själva som en särskild kategori och uppfattas också så av omgivningen.
- 3) Gruppen knyts samman utifrån föreställningen om att de har ett gemensamt ursprung.
- 4) Gruppen skiljer sig från andra grupper genom vissa sociala och kulturella särdrag (som språk, religion, sedvanor).

Etnologen Magnus Berg (1995:116) poängterar ytterligare några aspekter av etnicitetsbegreppet. Han betonar synen på etnicitet som en process. Det är inte något absolut och statiskt utan varierar med

förändrade omständigheter. Vidare framhåller han att etnicitet inte kan förklara allt: människor är aldrig enbart etniska. Klass, genus och generationstillhörighet spelar in precis som människors personlighet. Berg ser alltså etnicitet utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv: etnicitet är något som skapas och omskapas, beroendet på sammanhanget. Det motsatta perspektivet är ett essentialistiskt: människan har en inre medfödd kärna, som är grundläggande för identiteten.

Begreppsparet essentialistisk respektive konstruktivistisk används också vid diskussioner av kön respektive genus. Några forskare menar att människor har en inre kärna av olikhet beroende på biologisk könstillhörighet, andra poängterar att kön skapas, konstrueras, socialt och kulturellt.

Också generationsbegreppet kan förtjäna att problematiseras. Vi talar exempelvis om barn, ungdomar, medelålders och pensionärer. Men när slutar man vara ungdom? Andra gånger används generationsbegreppet i bemärkelsen av en grupp som delar en erfarenhet av exempelvis införandet av en ny teknologi. Generationen som levde då bilen slog igenom som transportmedel; generationen som levde då tv-n introducerades eller då mobiltelefonen lanserades – fast dessa i en annan bemärkelse av ordet kan tillhöra skilda generationen och vara barn likaväl som medelålders.

*

Teoretiska perspektiv, precis som analytiska begrepp, kan liknas vid verktyg. Väl definierade och använda öppnar de dörrar för en läsare. För att använda liknelsen mellan kokböcker och handböcker kan begreppen och perspektiven ses som de nödvändiga redskapen för att förvandla råa ingredienser till ätbara anrättningar. I den här boken skriver sex forskare om begrepp som kön, generation och religiös eller etnisk tillhörighet. De sätter dessa perspektiv i relation till sina egna pågående undersökningar och intervjuer.

Litteratur

Berg, Magnus 1995: Ett enkelt recept på börek. I: Bolin, Göran och Lövgren, Karin (red): *Om unga män*. Lund: Studentlitteratur.

Ehn, Billy och Löfgren, Orvar 1996: *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.

Ehn, Billy 1993: *Kultur och erfarenhet. Aktuella teman i svensk etnologi*. Stockholm: Liber.

Fägerborg, Eva 1999: Intervjuer. I: Kaijser, Lars och Öhlander, Magnus (red): *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Klein, Barbro 1990: Transkribering är en analytisk akt. *Rig* nr 2.

Kaijser, Lars och Öhlander, Magnus (red) 1999: *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Oakley, Ann 1998: Interviewing women. A contradiction in terms. I: Denzin, Norman K and Lincoln, Yvonna S (ed): *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage.

Kön som förutsättning och resultat

Om frågor och svar vid intervjuer

Bo Nilsson

Inför mitt avhandlingsarbete, som handlar om män och manlighet, gjorde jag bl a tio livshistorieintervjuer med gammpojkar (äldre ungarlar) som var mellan 60 och 80 år gamla.¹ Samtliga hade växt upp på västerbottnisk landsbygd i små byar med några få hushåll. Eftersom föräldrarna försörjde sig på jord- och skogsbruk fick pojarna från unga år hjälpa till med olika sysslor. Därför hann de inte heller med mycket mer än sex eller sju års folkskola. Tre av informanterna lämnade i vuxen ålder hemgården och flyttade in till länets centralort. Övriga tog, i samband med att alla syskon flyttat hemifrån och föräldrarna gått bort, över ansvaret för gården. Men gemensamt är att de, förutom några korta heterosexuella förhållanden, har levt ensamma största delen av sina vuxna liv.

Syftet med artikeln är att, med stöd av ett köns- och reflexivitetsperspektiv, diskutera livshistorieintervjuerna med gammpojarna som sociala praktiker där föreställningar om kön (åter)skapas. Detta innebär att jag inte i första hand betraktar intervjun som ett möte genom vilket jag kommer åt fakta och information, utan som en situation där kön ”blir till”. Samspelet mellan mina och ”de andras” talhandlingar – frågor, svar och kommentarer – reproducerar betydelser av kön.

Artikels upplägning är kronologisk i den meningen att den följer

de erfarenheter jag successivt gjort under min utbildning och forskning. Därför börjar jag med att presentera de kunskaper om intervju-metoden som jag hade med mig när jag påbörjade intervjuerna. Jag redogör också kort för min analys av materialet innan jag behandlar själva intervjusituationen.

Perspektiv på intervjuer

Intervjun är som etnologisk metod väl diskuterad och problematiserad (se till exempel Arvidsson 1998, Ehn 1994, Tigerstedt, Roos och Vilkkö 1992). En fördel som brukar framhållas är att intervjuer kan ge information som inte finns i andra källor. Det blir därigenom möjligt att skriva ”de glömdas” historia, dvs folkets, vardagslivets, kvinnornas och barnens historia. Intervjuer kan också komplettera annat material och bidra till en fullständigare bild av ett ämnesområde. Dessutom går det att komma åt hur övergripande skeenden i samhället påverkat individer.

Intervjuns utformning kan variera från den vänliga, informella och samtalsliknande till den formella med kontrollerad frågestil. Men oavsett utformning hävdas det att intervjuns värde är beroende av intervjuarens förmåga att skapa kontakt och förtroende, samt informan- tens villighet att berätta. Den som gör intervjun bör ha vissa egenskaper som intresse och respekt för människor. Han eller hon skall kunna visa förståelse, sympati och smidighet i reaktioner, samt sitta ner och lyssna lugnt.

En bra teknik för att få igång samtalet är att utgå från någonting bekant, t ex ett fotografi. Okunnighet eller tafatthet har setts som ett sätt att sänka garden och kan i vissa fall vara till god hjälp. Informan- ten får då visa att han eller hon kan någonting bättre än forskaren. Men den som intervjuar bör inte vara helt okunnig i ämnet. Genom att ha bakgrundskunskap kan man ställa väsentliga frågor och uppvisa en ”lagom” och förtroendeingivande kompetensnivå. Andra vanliga rekommendationer är att forskaren skall ställa raka, okomplicerade frågor på ett vardagligt språk. Det är även fördelaktigt att göra flera intervjuer med samma person och på så sätt få fram kompletterande uppgifter.

Problemen med intervjumetoden är dock många. Ett är knutet

till att det finns olika intervjustrategier, där t ex ett ”objektivt” tillvägagångssätt, med en specificerad frågelista, ger annan kunskap än en intervju uppbyggd på en fri dialog. Ett annat problem handlar om intervjuareffekten, att forskaren påverkar informanten och dennes berättelse på olika sätt. Här är faktorer som sociala skillnader, sätt att tala – tonfall, mimik, gester – personliga erfarenheter, förkunskaper och åldersskillnader av betydelse.

Informanten kan reagera på olika sätt under intervjun. Det är t ex inte ovanligt att barndomen beskrivs i idylliserande termer som fin och harmonisk. Förekommande är också att personer vill minnas sina liv som meningsfulla och därför rättfärdigar sina livsbeslut i efterhand. På liknande sätt skildras gångna händelser så att de stämmer överens med nutida värderingar. Den egna rollen i ett visst händelseförlopp tonas antingen upp eller ned.

Intervjun kan utformas på olika sätt och en del förespråkar en icke-hierarkisk intervju, vars målsättning är att upphäva maktskillnaden mellan forskaren och informanten. Detta ideal är svårt att realisera i praktiken, eftersom det är forskaren som har sista ordet, som definierar problemet, bearbetar intervjun och presenterar resultatet.

Syftet med en solidarisk intervju är att forskaren skall försöka träda in i informantens värld och förstå den inifrån, dvs ur informantens perspektiv. Men som bl a antropologen Clifford Geertz har påpekat skall man vara försiktig med att tro att det fullt ut går att förstå och dela en annan människas upplevelser och erfarenheter (efter Lundgren 1990).

Eftersom intervjuer många gånger ger ett personligt och individnära material finns det andra etiska spörsmål att ta hänsyn till. Forskningsresultaten, tolkningar och analyser av t ex livshistoriska berättelser, kan leda till att informanterna – om de tar del av materialet – får nya referensramar. I så fall ingår intervjun i en kulturell expropriationsprocess, eftersom forskningsresultatet påverkar informanterna och deras fortsatta orientering i livet. Exempelvis har Robert Borofsky (1990) visat hur antropologers fältarbeten inverkat på Pukapukafolkets kultur. Genom ett uttalat intresse för seder och traditioner kom antropologernas frågor att leda till att Pukapukas återupptog och omskapade sedan tidigare övergivna ritualer.

Det är således många faktorer som verkar under en intervju. Den berättelse som tar form är i hög grad situationsberoende och en version av många möjliga. Detta gör det svårt att betrakta intervjumaterialet som en ansamling data eller fakta. För den skull är inte materialet betydelselöst, men det är viktigt att fundera över kunskapsmålet. Vilken typ av kunskap kan egentligen utvinnas ur intervjumaterial? Här går det inte att ge ett enkelt svar, eftersom det finns många olika tillvägagångssätt och syften med intervjuer. Men vanligtvis menar man i etnologiska sammanhang att det är viktigt att försöka se bortom varje enskilt uttalande och placera in informantens svar och berättande i en vidare kontext. På så sätt kan man nå kunskap om de normer och föreställningar som präglar informantens liv och berättande (jämför Berg 1986). Men här menar jag också att det är viktigt att göra likadant med de egna frågorna och kommentarerna. Varför ställer jag de frågor jag gör och vilka effekter har dessa i ett större sammanhang? Vad ”gör” mina frågor och kommentarer i ett kulturellt och könsmässigt hänseende? Innan jag diskuterar den typen av frågor vill jag berätta om gammpojckarna och de praktiska problem som uppstod inför intervjuerna.

Gammpojckarna

När jag påbörjade avhandlingsarbetet hade jag bestämt mig för att jobba med livshistorieintervjuer, eftersom jag ville teckna en bild av gammpojckarnas hela livslopp. Men det visade sig vara många praktiska problem som inledningsvis tog överhanden. För det första var det svårt att hitta informanter. Jag kontaktade en pensionärsförening och fick några tips där. Men så snart de var förbrukade tvingades jag agera på egen hand. Jag körde runt i västerbottniska byar och frågade helt enkelt folk jag stötte på om de var bekanta med någon gammpojck. Även om så inte var fallet kunde många berätta historier om äldre ungar. Jag gjorde därför kortare intervjuer för att komma åt ”talet om” gammpojckar. Enligt detta tal är gammpojckar lite udda figurer som vare sig är intresserade av sällskap eller hygien. De beskrivs också som sexuellt frustrerade och avvikande. En del berättelser handlar om att gammpojckarna ger sig på djur eller att det slår runt i huvudet när de väl umgås intimt med en kvinna.

Till sist kom jag i alla fall i kontakt med ett tjugotal ungarlar. Bland dessa valde jag ut tio stycken för fortsatta intervjuer. På grund av de historier jag fått höra om gammpojkar som underliga och sociala var jag lite misstänksam när jag påbörjade arbetet. Men gammpojkar passade naturligtvis inte alls in på de stereotypa beskrivningarna, utan var olika individer med skilda intressen och erfarenheter. Intervjuerna gick också, med ett undantag, mycket bra. De berättade förhållandevis öppet om sina liv och vi pratade om allt möjligt. Även om min målsättning var att göra livshistorieintervjuer överlät jag ofta till gammpojkar att välja samtalsområden. Jag ställde också en hel del frågor om nutid, vad de tyckte om olika dagsaktuella företeelser, och om likheter och skillnader med deras ungdomstid. Några av ungarlarna träffade jag vid ett par tillfällen och en återkom jag till tre gånger. Intervjuerna varade mellan två och sex timmar.

När intervjuerna var avslutade transkriberade jag dem ordagrant. Därefter vidtog tolkningsarbetet och jag analyserade livsberättelserna genom att jämföra dem med varandra och med annat material. Jag letade återkommande teman och manliga kategorier i materialet. Den teoretiska inspirationen hämtade jag från det internationella forskningsfältet ”men’s studies”, där det är vanligt att maskulinitet studeras som en social och kulturell konstruktion. Enligt detta perspektiv varierar föreställningar om det manliga mellan olika historiska tidsperioder, kulturer och sociala skikt.

Enligt mina tolkningsresultat bygger gammpojkar en manlig identitet utifrån föreställningar om hårt arbete. I livshistorierna finns en uttalad fokusering på arbetsuppgifter, göranden och projekt. Men här det är inte lämpligt att tala om en yrkes- eller arbetareidentitet, eftersom gammpojkar, som varit mångsysslare, inte identifierar sig med någon speciell grupp eller något speciellt yrke. I stället handlar det om en arbetsidentitet, där arbetet i sig är det centrala.

Talet om arbete använder de också när de förklarar varför deras liv ser ut som det gör. Gammpojkar livsmiljöer präglas i hög grad av ett kärnfamiljsideal och en tvingande heterosexualitet – en fordrande sexualitetsuppfattning som likställer heterosexualitet med normalitet. Genom att framhålla arbetets betydelse och omfattning kan de förklara varför de inte har lyckats motsvara kraven på familjebild-

ning och heterosexuella relationer. Vissa tycker också att de har offrat sig för syskon och åldrande föräldrar genom att ta hand om familjegården.

Ett annat tema i deras berättande, som knyter an till arbete, handlar om kroppen. Gammpojkarna premierar en verksam och duglig kropp som kan arbeta hårt och intensivt. Med glädje berättar de om kraftkarlars betydande kroppsresurser och om sin ungdomstid då de kunde arbeta i timmar utan rast. Den verksamma kroppen blir till ett slags maskulint ankare som grundlägger en stabil identitet. Kroppen upprätthåller betydelsen av manliga värden som t ex självständighet, oberoende, inte ligga andra till last och klara sig själv. Egentligen är inte detta någonting unikt för gammpojkar, men deras vistelse i heterosexualitetens periferi gör att de sätter en stor tilltro till kroppen och en traditionell fysisk manlighet.

Några av gammpojkar har dock på grund av sjukdomar eller arbetsskador inte kunnat upprätthålla självständigheten. I stället har de blivit beroende av andras omsorg och omvårdnad. En följd av de avgörande händelserna är att de har en mindre kategorisk syn på sig själva och omvärlden. Passivitet och beroende har inneburit att de "tvingats" reflektera över och omforma de värden som tidigare utgjorde tillvarons grund.

Reflexiv självrannsakan

Vid det här laget tyckte jag att kapitlet om gammpojkar var klart och jag kände mig förhållandevis nöjd med "slutresultatet". Men det kom att visa sig att jag skulle bli tvungen att gå igenom intervjuerna en gång till. Orsaken var för det första att jag läste en forskarkurs om reflexivitet. Reflexivitet kan ses som en form av självbespeglning. Som forskare är det viktigt att fundera över sin egen roll i forskningsprocessen. Pierre Bourdieu menar, i en diskussion om reflexivitet inom sociologin, att forskaren skall rikta uppmärksamhet mot det omedvetna eller mot för-givet-taganden i metoder och analytiska operationer. Det gäller att problematisera det mest självklara och till synes oundvikliga (Bourdieu och Wacquant 1992).

Förutom reflexivitetsspektivet kom jag i kontakt med queertheory, bland annat genom att jag läste texter av den amerikanska

könsteoretikern Judith Butler (1990, 1993). Queer-theory är inte en teori i egentlig mening, utan ett antal perspektiv med det uttalade syftet att problematisera heterosexualiteten (Kulick 1996). Till skillnad från tidigare forskning, då fokus ofta låg på det förmodat avvikande, riktas uppmärksamheten mot det som av hävd har likställts med normalitet. Det finns således likheter mellan reflexivitetens idéer och queer-theory, eftersom man i båda fallen reflekterar över det som känns naturligt, självklart och ofrånkomligt. Detta resonemang kan också överföras till intervjun som metod.

Med reflexivitet och queer-theory i bagaget tyckte jag att jag måste gå tillbaka till intervjuerna med gammpojkar och lyssna på dem igen. Och det var en tämligen intressant erfarenhet. Jag upptäckte att intervjumaterialet och mina analyser präglades av för-givet-taganden. Olika förutfattade meningar, ofta med anknytning till kön och sexualitet, låg till grund för mina frågor.

Vid ett tillfälle, när jag och en gammpojke (Arvid) pratade om skogsarbete, bytte jag inriktning och frågade vad han som ung gjorde på fritiden. Arvid hade svårt att besvara min fråga och gick tillbaka till att prata om arbete. Detta tolkade jag senare som ett bevis på arbetets betydelse för hans självbild och manlighet.

Men kanske kan det vara så att Arvid aldrig hade tänkt på sitt liv som uppdelat i arbete och fritid. Då är det mina frågor, uppbyggda på begreppsparet arbete och fritid, som styr analysen lika mycket som hans berättande. Det är förkonstruerade kategorier som förutbestämmer forskningsresultatet. Det är min syn på arbete och fritid, inte hans, som präglar mina frågor och min analys.

Nästa exempel är hämtat från ett avsnitt när jag frågar en gammpojke (Erling) om homosexualitet, om han tycker att homosexuella skall få gifta sig och adoptera barn. Erling säger då att han tycker detta är "tokigt" och att det inte passar sig. Det är inte naturligt, menar han, och liknar homosexualitet vid en sjukdom. Han tar således helt avstånd från homosexualitet, vilket också innebär att han gör heterosexualiteten till en outtalad självklarhet.

Jag ställer samma fråga till Arvid, och han tycker att homosexuella bör få adoptera barn. Eftersom det är många barn som lever med en mamma eller en pappa kan de väl, menar han, lika gärna leva med två

mammor eller två pappor. Arvid är alltså mer tolerant, men samtidigt kan man säga att han bygger på samma perspektiv som Erling. Homosexualitet är även för honom en avvikelse, även om han inte fördömer den. Så på sätt och vis utgår Erling och Arvid från samma position. Det är i jämförelse med heterosexualitet, dvs normaliteten, som de svarar på min fråga.

Men intressant är också att jag överhuvudtaget ställer frågan. Varför frågar jag om de tycker att homosexuella skall få gifta sig och adoptera barn? Det beror naturligtvis på att jag, mot bakgrund av det heterosexuella kärnsfamiljsidealet, förväntar mig en reaktion eller ett värdeladdat svar. Jag tar för givet att homosexualitet är en kategori som kan och bör kommenteras, men jag frågar aldrig vad de tycker om heterosexualitet. Detta visar att frågorna är perspektivbundna, att de utgår från ett visst synsätt på världen. Jag skall ge ett annat exempel som illustrerar detta.

En av mina inledande målsättningar var att nå kunskap om äldre ungtarlars erfarenheter och berättelsestrategier. Eftersom begreppet ungtarl syftar på en ensamstående man kom flera av mina frågor att beröra kvinnor. Under intervjun med Arvid frågar jag om han har levt tillsammans med någon kvinna:

- Jo, det är länge sedan, det är ända sen sextiotalet, sextiotvå.
- Var ni ihop länge då?
- Ja, vi kämpade väl ihop nästan i två år.
- Men det blev inget mer?
- Nä, det blev inget mer.
- Var det någonting som du tyckte var tråkigt eller?
- Jo.
- Att det tog slut?
- Det gick bara inte. En del saker går inte.
- Nä, ni passade som inte ihop?
- Nej.
- Ni kom inte överens?
- Nej.
- Eller var det hon som bröt upp då?

- Jo, det var väl, jag tror det var mycket pappa hennes.
- Jaså?
- Föräldrarna hennes var frånskilda. Och dom bodde där, och han bodde där i fjällvärlden. Och hon blev nog som illa tvungen att flytta till honom. [...] Det var väl mycket, jag tror det var mycket nerverna, jag var ju dit några gånger, men jag fick som för mig det. Det var inte riktigt som det skulle längst upp.
- Jaha, ja just ja.
- Så hon lämnade det här trakterna och for hem. Hon var ju ensam då i syskonskaran som kunde, så det var väl, så det var väl kanske rätt.
- Har du haft någon kontakt med henne sen dess?
- Nej.
- Ingenting?
- Nä.

Arvid svarar tämligen kortfattat och jag får intrycket av att han tycker att frågorna är besvärliga. Men varför frågar jag på det sätt jag gör? Det tycks nästan som om jag kräver att Arvid ingående skall kunna förklara varför förhållandet misslyckades och, i förlängningen, varför han är gammpojke. Det är som om jag inte accepterar att man kan leva som ungar hela livet och känna sig nöjd med tillvaron. Anledningen till detta är att jag och mina frågor är präglade av det heterosexuella kärnfamiljsidealet som säger att en ”riktig” man har fru och barn att försörja. Det är också detta ideal som gör att det inte är lika självklart att fråga Arvid om han har haft förhållanden med män eller levt i storfamilj eller kollektiv.

I intervjun med Allan frågar jag vad han tycker om att kvinnor söker sig ut i arbetslivet. Han menar då att det kan vara nödvändigt, eftersom bl a boendekostnaderna är så höga. Det behövs två inkomster och därför är det bra:”... om nåt fruntimmer [...] hjälper till.” I stort kan Allans svar knytas till en traditionell försörjarmaskulinitet, eftersom förbindelsen mellan män och yrkesarbete är självklar (jämför Gerzon 1982). Förvisso anser han att även kvinnor kan yrkesarbeta, men det är mer som en bisyssla, som ett komplement till mannens arbete och göromålen i hemsfären.

I efterhand kan man fundera över varför jag ställde frågan. Ja, jag antog ju att han skulle ha någon form av värderande uppfattning om kvinnor och yrkesarbete, en uppfattning som kan användas i en diskussion om maskulinitet. Bakom mitt antagande finns således föreställningen om att det är mer självklart att män yrkesarbetar. Jag frågade ju aldrig vad han tycker om att män söker sig ut i arbetslivet. Frågan får alltså sin betydelse utifrån redan existerande föreställningar om manligt och kvinnligt. Traditionellt sett är det ju mannen som haft huvudansvaret för försörjningen, och det är denna uppfattning som möjliggör frågan.

I förlängningen återskapar mina frågor och Allans svar föreställningar som säger att det är "naturligare" med en man än en kvinna som yrkesarbetare. Våra uttalanden om kvinnor och yrkesarbete blir sålunda påståenden som strävar efter att bevara traditionella könskillnader. Egentligen utgör min fråga, om man ser statistiskt på kvinnors yrkesarbete, en språklig kvarleva, eftersom många kvinnor arbetar och har så gjort under lång tid, men trots detta fungerar den. En anledning till detta är inflytandet från en patriarkal könsideologi, vars grundprincip är isärhållandet mellan könen. Mina frågor och informanternas svar bygger på föreställningar om att kvinnor och män är olika.

I mitt samtal med Tage är samma könsdualistiska ideologi verksam. Eftersom han är idrottsintresserad frågar jag vad han tycker om tjejfotboll, om den har utvecklats. Han säger då att det finns många bra tjejlag, men ser samtidigt stora problem med tjejfotbollen. Till skillnad från pojkarna slutar de ofta vid 18-årsåldern, hävdar Tage, eftersom de blir mer intresserade av killar. Han säger också att kvinnor "är annars" än män, och han återkommer till denna uppfattning när vi pratar om nutidens våldsbrott. Jag frågar vad han tror att det beror på att det förhållandevis är så få tjejer som begår den typen av brott. I sitt svar tangerar Tage en vanlig syn på kvinnor eftersom han menar att det beror på att de, i jämförelse med män, är mjukare och känsligare. Tage gör således hela tiden jämförelser mellan könen och poängterar detta med olikhet.

Tage är dock inte ensam om att lyfta fram olikheter. Mina frågor, som här handlar om kvinnors relation till fotboll och brott, är upp-

byggda på samma isärhållande perspektiv som Tages berättande. I mina frågor ingår föreställningen om att män och kvinnor, som generella grupper, är jämförbara. Det tycks som om det finns någonting gemensamt för alla män respektive kvinnor som gör att de två grupperna kan jämföras utan hänsyn till individernas etniska bakgrund, klasstillhörighet och livserfarenheter. Det är alltså en stereotyp uppfattning eller en grov generalisering om män och kvinnor som verkar i intervjun. Det är i jämförelse med det manliga som det kvinnliga blir betydelsebärande och tvärtom. Man kan säga att jag och Tage bekräftar den könsideologi som drar upp tydliga gränser mellan könen.

Denna föreställning om könen som olika har många källor, t ex utgår den från uppfattningar om familjeformer och arbetsdelning, men av avgörande betydelse är tanken på att reproduktion kräver olikhet. Den reproduktiva processen utgör en mellan män och kvinnor ”naturlig” uppdelning som inte kan ifrågasättas. Just denna föreställning, att kroppen som biologisk och reproduktiv företeelse är naturgiven, utgör grunden för könets sociala relationer och präglar därigenom många aspekter av kulturen (jämför Connell 1987:66–67). Men om skillnaderna är ”naturliga” och ”oundvikliga”, varför måste de då markeras i alla möjliga och omöjliga sammanhang? Som Robert Connell påpekar är skillnadspraktikerna nödvändiga därför att våra föreställningar om biologin, och de göranden som svarar mot dessa, inte ensamma kan upprätthålla könskategorierna och deras särställning (1987:81).

Frågandets effekter

Det finns således många olika stereotypa föreställningar, för-givet-taganden och förutfattade meningar som präglar intervjuerna och undersökningen i dess helhet. Varför frågar jag om ungarlarna lever ensamma, om de saknar en livskamrat och vad de anser om homosexualitet? Varför är jag intresserad av gammpojkar? Varför finns beteckningen gammpojke? Bakom alla dessa frågor finns föreställningar om att heterosexualitet och kärnfamiljen är det normala, och att män och kvinnor ”måste” vara olika. Genom mina frågor bekräftar jag också att så är fallet. Jag reproducerar heterosexualitet som normen med stort N. Därigenom bidrar jag, i alla fall indirekt, till att marginalisera de redan marginaliserade. Detta gäller både homosexuella och gamm-

pojkar. Jag gör ingenting åt det faktum att gammelpojkarna – på grund av att de inte har realiserat kärnfamiljsidealet – känner sig utpekade och utsatta. I efterhand tycker jag att intervjuerna var allt annat än solidariska och icke-hierarkiska.

En annan aspekt av detta är om man har rätt att ifrågasätta informanternas berättelser under intervjuens gång. Som Lorna McKee och Margaret O'Brien (1983) diskuterar – de behandlar bl a de problem som kan uppstå om parterna är av olika kön – kan den som intervjuar hamna i moraliska dilemman. Ett av deras exempel är en man som uttrycker sig sexistiskt och nedsättande om kvinnor. Hur skall den kvinnliga forskaren hantera detta? Om hon protesterar finns ju risken att mannen avbryter intervjun. Men om hon inte säger något kan detta tolkas som ett tyst medgivande.

Det är naturligtvis svårt att problematisera varje fråga och svar under intervjuens gång, speciellt som (nästan) alla frågor både säger och gör något med "verkligheten". Men trots detta anser jag att det är etiskt nödvändigt att fundera över effekterna av frågorna och samtalet i dess helhet. Vilka förutfattade meningar är det som bekräftas. Används en frågelista går det i förväg att reflektera över vad frågorna betyder i ett större sammanhang, vad de säger och gör. Därigenom minskar risken för att man omedvetet reproducerar föreställningar som marginaliserar de redan marginaliserade. En annan strategi skulle kunna vara att i efterhand, tillsammans med informanten, diskutera samtals utformning, dess förutsättningar och effekter.

Fotnot

1. Bo Nilsson, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. 1999.

Litteratur

Arvidsson, Alf 1998: *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Berg, Magnus 1986: Vad gjorde stadsråttorna när de var små? *Meddelanden från etnologiska institutionen*, nr 7, Göteborg.

Borofsky, Robert 1990: *Making History. Pukapukan and the Anthropological Constructions of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bourdieu, Pierre and Wacquant, Loïc J D 1992: *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Polity Press.
- Butler, Judith 1990: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith 1993: *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*. New York: Routledge.
- Connell, Robert W 1987: *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.
- Ehn, Billy 1994: Att tolka intervjuer med ungdomar i multietniska förorter. I: Öhlund, Thomas och Bolin, Göran (red): *Ungdomsforskning. Kritik, reflektioner och framtidsmöjligheter*. Stockholm: Ungdomskultur vid Stockholms universitet.
- Gerzon, Mark 1982: *A Choice of Heroes. The Changing Faces of American Manhood*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Kulick, Don 1996: Queer Theory. Vad är det och vad är det bra för? *lambda nordica*, nr 3-4, vol 2.
- Lundgren, Britta 1990: *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Nilsson, Bo 1999: *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå: Boréa bokförlag.
- McKee, Lorna and O'Brien, Margaret 1983: Interviewing Men. 'Taking Gender Seriously'. I: Gamarnikow, Eva et al (eds): *The Public and the Private*. London: Heineman.
- Tigerstedt, Christoffer, Roos, J P och Vilkkö, Anni (red.) 1992: *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Det mångtydiga könet

Om intervjuande, könskonstituering och reflexivitet¹

Birgitta Meurling

Det är – eller kan åtminstone uppfattas som – farofyllt att vara kvinna i fält. Ella Odstedt, en av Landsmålsarkivets² flitigaste medarbetare, medförde pistol under fältuppdragen, vilket säger en hel del om hur en ensam, fältarbetande kvinna tolkade sin situation på den svenska landsbygden på 1930- och 40-talen (Lilja 1998:55).

Denna artikel skall handla om kön som tillgång och problem vid intervjuer. Men den som hoppats på att få en enkel och lättfattlig bruksanvisning för hur man gör ”könsneutrala” intervjuer i fält kommer att bli besviken, i stället vill jag diskutera hur och om vi kan bli mer observanta på könets betydelse i intervjusituationer. (För övrigt kommer inte någon skarp åtskillnad mellan fältarbete och intervjuer att göras, eftersom intervjuer ofta är en central del av fältarbetet.) Jag har valt att utgå från egna och andra forskares erfarenheter, när köns- skapande i fält diskuteras. Men allra först kommer jag att ta avstamp i den så kallade reflexivitetsdebatten.

Reflexivitet och kön

Sedan mitten av 1980-talet har svenska etnologer varit engagerade i den antropologiskt inspirerade reflexivitetsdebatten, vilken bland annat syftade till att problematisera forskarrollen. Den könsmissiga

reflexiviteten har dock intagit en undanskymd plats i denna diskussion. Man noterar i och för sig emellanåt att forskarens eller intervjuarens kön spelar en viss roll under fältarbetet, men drar inga djupgående slutsatser av denna insikt. Anledningarna till detta kan vara flera. Antingen har man helt enkelt "glömt bort" könsaspekten, ansett den vara självklar eller funnit den ointressant i en studie som fokuserar något annat. Men eftersom könsskapandet är en ständigt pågående process hos både forskare och informanter – i välbekanta miljöer såväl som i främmande – så är kön av betydelse när forskaren skapar sitt källmaterial, antingen det rör sig om längre fältarbeten eller enstaka intervjutillfällen. Könsaspekten är således alltför central för att förbi-gås och i det följande kommer jag att med hjälp av olika exempel diskutera dess betydelse vid intervjuundersökningar.

Främlingskap och igenkännande

En forskare som uppenbarligen överraskades av könsaspekten i fält var etnologen Annette Rosengren (1991) som under 1980-talet bedrev fältarbete i ett mindre samhälle, kallat Asketorp, i Västergötland. Storstadsmänniskan och akademikern Annette mötte här ett samhälle som hon uppfattade som nästan lika exotiskt som om hon befunnit sig på en främmande kontinent. Bland mycket annat fick hon stifta bekantskap med en annan typ av "kvinnlighet" och "manlighet" än hon var van vid. Hon beskriver sina erfarenheter på följande sätt:

Jag märker också att könsskillnaden är en faktor av betydelse i långt vidare sammanhang än jag är van vid. Olikt mina erfarenheter från storstaden blir det i Asketorp mindre naturligt att i umgänget vända mig till män lika mycket som till kvinnor: [...] Under en period av fältarbetet ledde den massiva upplevelsen av asketorpstillvaron till att jag började tappa fotfästet i min egen tillvaro. Vem är jag, frågade jag mig. "Hur vill jag egentligen leva?" Jag förkastade storstaden och fick svårt för "välutbildad medelklass" och deras – vårt – sätt att umgås. [...] För att bli mera lik asketorpskvinnorna permanentade jag håret och lät en asketorpsväninna styra mina inköp av kläder. Det sinnestillstånd jag genomgick kan liknas vid en förälskelse. Men

denna släppte och med nya perspektiv hittade jag tillbaka till det sätt att leva som är mitt. Ändå är de inte riktigt desamma som före mötet med Asketorp. (Rosengren 1991:37f)

Denna önskan att ”go native” som Rosengren beskriver är ett relativt vanligt inslag under fältarbetsprocessen, antingen man befinner sig på hemmaplan eller i en främmande kultur. I Rosengrens fall handlade det till och med om så konkreta ting som att förändra den egna klädstilen och frisyren, för att bli mer ”asketorpskvinning”. Hon noterar detta, men fördjupar inte resonemanget om könsskapandet, utan fäster i sin reflexivitetsdiskussion större vikt vid den sociala eller klassmässiga aspekten.

Nästa exempel hämtar jag från min egen studie av prästfruars könskonstituering³ (Meurling 1996). Till skillnad från Annette Rosengren rörde jag mig i en välbekant miljö, varför man inte kan tala om ett klassmöte i stil med Rosengrens. Jag var förtrogen med de kulturella koderna i den prästerliga kulturen, därtill intervjuade jag kvinnor och enkönade intervjusamtal anses av vissa forskare vara särskilt gynnsamma för interaktion och kunskapsproduktion (se vidare nedan). Man kan säga att det fanns tre aspekter, som – åtminstone inledningsvis – fungerade som ”smörjmedel” vid intervjuerna. De två första aspekterna handlar om antaganden om likhet: för det första var vi kvinnor och för det andra antog vi att vi hade likartade erfarenheter av den prästerliga kulturen. För det tredje ansåg både informanterna och jag att min undersökning var betydelsefull. Nu skulle äntligen prästfruarnas liv och gärning lyftas fram i det vetenskapliga ljuset.

Men det fanns också olikheter oss emellan, som gjorde att jag mer eller mindre omedvetet intog lite varierande positioner i förhållande till olika informanter. Den första olikheten gällde generationstillhörigheten. Den yngsta kvinnan var jämnårig med mig (så där handlade det om likhet i stället för olikhet), därefter följde ett antal kvinnor som tillhörde en mellangeneration och slutligen återfanns bland informanterna några äldre kvinnor (den äldsta född 1899). Denna olikhet utgjorde dock inget större hinder, som jag uppfattade det. De äldre

kvinnorna behandlade mig nästan som ett slags barnbarn och för mig, som växt upp i en prästfamilj, var umgänget med äldre damer välbekant. Några kvinnor var i min mors ålder och jag uppfattade det inte som problematiskt att skapa ett gott samtalsklimat oss emellan. De yngre kvinnorna och jag, slutligen, pratades vid ungefär som man gör med jämnåriga.

En olikhet som däremot vållade vissa problem, även om jag nog blev mer medveten om detta förhållande vid analysen av materialet än under själva fältarbetet, var vår könsförståelse, det vill säga tolkningen av vad som uppfattas som manligt respektive kvinnligt. Det spelade ingen större roll att vi var kvinnor, eftersom informanterna och jag inte alltid hyste samma uppfattningar om eller gjorde samma tolkningar av kvinnligt, manligt eller jämställdhet. Den enkönade intervjuens välsig- nelser visade sig alltså på vissa punkter vara bedräglig.

Flertalet informanter uppfattade mig förmodligen som en jäm- ställdhetssträvande ung kvinna. Nu delade flera av dem själva min jämställdhetsorienterade könsförståelse, i synnerhet de yngre, medan de äldre representerade en i stort sett komplementär könsförståelse, vilket innebar att de betraktade män och kvinnor såsom likvärdiga, om än med delvis olika uppgifter och funktioner att fylla. (Noteras bör att jag här förenklar resonemanget något. Synen på kön och jäm- ställdhet följde inte generationstillhörighet på ett alldeles okomplice- rat sätt: några av de äldre kunde vara ”radikala” på vissa punkter, medan några av de yngre ibland föreföll mycket ”traditionella”.) Att jag såsom varande ung hade en delvis annan uppfattning om bland annat könsarbetsdelningen, tycktes de äldre acceptera. ”Men jag är gammal jag och förstår mig inte på allt det där nya”, sade exempelvis min äldsta informant Ellen lite urskuldande. Lite mer komplicerat var det för de yngre, som – även om jag inte alls anlade någon markant feministisk framtoning – ändå uppfattade mig som en potentiell femi- nist och ordet feminist var inte positivt laddat för dem.

Att jag ändå blev mycket väl bemött av alla informanter, hade bland annat att göra med att vi hade ett gemensamt intresse av att prästfruundersökningen blev genomförd. Dessutom kan mitt uppträ- dande och min bakgrund i någon mån ha kompenserat det faktum att jag stod för en annan, eller delvis annan, könsförståelse än informan-

terna. För några av de yngre kvinnorna kan rent av mitt jämställdhetsorienterade perspektiv ha fungerat befriande. De tillät sig att ge uttryck för ett missnöje med kyrkan som ”manlig värld” i allmänhet och den privata könsarbetsdelningen i synnerhet. Hos några av dem hade våra samtal till och med satt igång en process, som ledde till en omprövning av det privata könskontraktet.⁴

Etnologstudenter får ofta höra att man som intervjuare skall vara följsam och inte i onödan pådyvla informanten sina egna, och i hans/hennes ögon kanske avvikande, åsikter. Framför allt skall man undvika konfrontationer. Naturligtvis bör vikten av anpassningsbarhet understrykas, liksom betydelsen av att öva sig i konsten att hantera olika intervjusituationer. Men man skall för den skull inte tveka, om tillfälle ges, att ta upp en diskussion där olika uppfattningar bryts mot varandra, eftersom det kan vara givande i kunskaps- och informationshänseende. När det gällde prästfruintervjuerna hade jag en ganska lågmäld framtoning, vilket jag ibland ångrade efteråt. I vissa sammanhang kunde intervjusamtalen förmodligen ha blivit ännu mer rikhaltiga om jag varit mer pådrivande. Det gäller dock att besitta ett visst mått av social fingertoppskänsla för att avgöra i vilka situationer en sådan intervjuteknik kan vara fruktbar.

I verkets tjänst

Om jag befann mig i en välbekant miljö när det gällde att intervjua prästfruar, var situationen annorlunda när jag under några månader 1995 arbetade som anställd i ett skolverksprojekt, som hade till uppgift att utvärdera den nya gymnasieskolan. Här fick jag erfara att såväl kön, ålder som social bakgrund var av betydelse för kommunikationen med eleverna. Om detta skrev jag en gång en artikel, ”I verkets tjänst” (Meurling 1995), och från den kommer jag att hämta följande exempel. De intervjuer jag resonerar utifrån är gjorda med manliga gymnasister i 18–19-årsåldern. Den ene av dem gick på naturvetarprogrammet, den andre på industriprogrammet. När jag genomförde intervjuerna föreställde jag mig att jag skulle få bättre kontakt med eleverna på de teoretiska programmen, eftersom jag själv gått ett sådant (eller linje, som det då hette), vilket visade sig stämma – men bara till viss del.

Naturvetaren Mats blev tydligt chockad av min blotta uppenba-

relse. Han rodnade och svarade i början av intervjun ganska enstavigt. Senare fick jag av hans klasskamrat Mikael veta att Mats uppfattat den första intervjun som krävande och lite obehaglig, medan den andra var bättre. Själv uppfattade jag inga sådana problem, bortsett från att starten var lite trög vid första intervjutillfället. Mats påpekade visserligen att det var många och svåra frågor jag ställde, men jag tolkade detta mer humoristiskt och vi skojade om det när vi träffades andra gången. Jag vet naturligtvis inte varför Mats reagerade som han gjorde, men jag gissar att det bland annat hade med ålder och kön att göra. Kanske motsvarade jag inte den bild han hade gjort sig av kvinnan från Skolverket. Kanske förstärktes förvirringen ytterligare av att jag inte var en genuin ”skolverkare”, utan i stället en projektanställd etnolog.

Hur gick det då på industriprogrammet? Bättre än väntat, kan man nog säga. Jag hade inga svårigheter att få kontakt med eleverna, men våra olika erfarenheter och bakgrund gjorde sig gällande ibland, särskilt vid mitt möte med Peter. Hans största fritidsintresse var bilar och drömmen var att bli bilmekaniker som fadern. Denna värld var lika främmande för mig som läsandets, skrivandets och diskuterandets verkade vara för Peter. Här följer ett utdrag ur intervjun:

B: – Och överhuvudtaget, om du ser på själva skolmiljön, tycker du att det är en trevlig skola det här?

P: – Ja, den är väl skälig.

B: – Det tycker du? Det är inget sånt där du direkt tycker man ska ändra på eller så?

P: – Nä.

B: – Och lärarna var också då i stort sett skäliga, som du säger?

P: – Ja.

B: – Så att i stort sett tycker du att det är ganska bra?

P: – Ja.

B: – Du ångrar inte att du valde det här programmet, att gå vidare?

P: – Nej, det gör jag inte. Jag ångrar att jag inte låg i lite mer i högstadiet då, så att jag kom in på Fordon [fordonsprogrammet, min anm.].

B: – Ja, ja, att du hade fått lite högre betyg då. Annars då, hur har du uppfattat det, tror du dina kompisar också tycker att det är en hyfsad miljö här och så?

P: – Ja, det tror jag allt.

B: – Det är ingen som har hoppat av under dom här åren?

P: – Två.

B: – Det är det. Vet du, gick dom över till andra program eller slutade dom?

P: – Nej, dom slutade.

B: – Vad tror du det beror på?

P: – Skoltrötta. (Meurling 1995:13f)

Som synes var Peter korthuggen i sina svar och mina försök att få honom att berätta mer spontant om sina erfarenheter som elev på industriprogrammet var inte särskilt framgångsrika. Mera utförlig blev han när vi kom in på hans specialområde: bilar. När jag frågade om fritidsintressen svarade han: ”Jag har en Oldsmobil, en 68:a som jag håller på och grejar med, så det är dit fritiden går.” Jag fick intryck av att det fanns något närmast sensuellt i hans förhållande till motorer, plåt och lack. Men jag saknade den kompetens som krävdes för att haka på och fördjupa bildiskussionen. Vid det andra intervjutillfället utvecklade emellertid Peter själv detta resonemang och berättade hur han och hans kamrater brukade besöka bilutställningar, lyssna på band som uppträdde där och träffa människor med liknande intressen.

Det könsskapande som Peter och jag – åtminstone på ett ytligt plan – gav uttryck för, kan i detta sammanhang tolkas som relativt traditionellt. Motorintresse brukar uppfattas som mera manligt än kvinnligt, därvidlag framstod Peter som en ”typisk” ung man, medan jag måhända för honom framstod som en ”typisk” kvinnlig akademiker genom mitt sätt att tala, uppträda och klä mig. Dessa föreställningar är naturligtvis stereotypa och det faktiska könsskapandet är mer komplicerat än så, en komplexitet som blott kunde anas under de korta samtalen med Peter.

Kön och kropp

Som redan konstaterats spelar ålder, kön och social bakgrund en viktig roll när man gör intervjuer. Men det finns ytterligare en aspekt som jag skall uppehålla mig vid, nämligen vår yttre framtoning. När vi möter människor i fält är våra kroppar, vårt kroppsspråk, vår klädsel och andra yttre attribut av betydelse. För att belysa resonemanget skall jag helt kort introducera ett resonemang om den ”symboliska kroppen”⁵, för att sedan återknyta till några konkreta exempel.

Kroppen som själens spegel

Enligt en seglivad, västerländsk föreställning skulle kroppen fungera som ett slags själens spegel: man ”är” innerst inne den man ser ut att vara till det yttre. Sociologerna Eva Lundgren och Ann Kroon (1996) har med exempel från forskning om elitidrott och transsexualitet anknutit till denna föreställning och visat att kvinnor, för att tolkas som ”äkta inuti”, måste framträda – eller iscensätta sig – som kvinnliga ”på utsidan”. Denna kvinnlighet förknippas schablonmässigt med en liten, späd kropp, ett kvinnoideal som för övrigt är av relativt sent datum. Den lilla kvinnokroppen skall tolkas i förhållande till den symboliska, stora och muskulösa manskroppen, som är maktladdad. Det kan tyckas motsägelsefullt att västvärldens kvinnor, som under de senaste årtiondena på många områden genomgått en social revolution, idag iscensätts som fysiskt ”mindre” än tidigare. Lundgren och Kroon ställer frågan om denna kroppsliga underordningssymbolik – den lilla kvinnan och den store mannen – är uttryck för en patriarkal kompromiss: kvinnors utökade sociala makt kompenseras med en kroppslig litenhetssymbolik. Det är inte min avsikt att här försöka besvara denna fråga, däremot skall jag uppehålla mig något vid kroppens betydelse i en intervjusituation.

Redan tidigt under mitt skolverksuppdrag stod det klart för mig att kön och social bakgrund var betydelsefulla under mina samtal med gymnasisterna, ja, egentligen visste jag det redan innan jag påbörjade mitt arbete. Men där fanns ytterligare något som jag observerade, men inte kunde sätta ord på: det hade med kroppen och kroppshyddan att göra. Jag kände mig helt enkelt ganska liten i förhållande till många av eleverna, både killar och tjejer, vilket kändes lustigt, eftersom jag

samtidigt betraktades som en skolverksauktoritet. Om eleverna uppfattade situationen på likartat sätt – som lustig – är svårt att uttala sig om, klart är emellertid att jag inte var medveten om min kropp på samma sätt i prästfruundersökningen. Kroppslighet kan alltså uppfattas på olika sätt och kommunicera olika saker i olika intervjusituationer, vilket får betydelse för såväl samtalsklimat som kunskapsprocess hos både forskare och informant. Kanske var det en av anledningarna till att Mats reagerade som han gjorde: kvinnan från Skolverket motsvarade inte den bild han gjort sig av henne. Nu är det givetvis inte enbart informanterna som reagerar på intervjuarens yttre, även det omvända förhållandet råder: som intervjuare kan man överraskas av att informanten inte ser ut eller uppträder i enlighet med ens föreställningar om honom eller henne.

Ett annat exempel på kroppens betydelse är Magnus Öhlanders (1996) fältarbete i ett gruppboende för senildementa kvinnor, där även personalen bestod av kvinnor. När författaren skildrar sitt arbete i gruppboendet är såväl kropp som kön mycket närvarande, men i själva analysen är ett mer djuplodande könsperspektiv frånvarande. Öhlander beskriver bland annat hur han försöker hjälpa en av damerna att knäppa upp koftan i sällskapsrummet och hur hon tolkat det som ett närmande, vilket han finner absurt. Naturligtvis kan man med rätta säga att det är så, den senildementa kvinnan missuppfattar situationen, men själva handlingen – en man som börjar klä av henne bakifrån – tolkar hon i enlighet med rådande könskulturella normer som ett närmande. Man skulle kunna säga att Öhlander genom en rad exempel tydligt visar att han i egenskap av enda man i kvinnokollektivet påverkar situationen, men att han inte drar några analytiska slutsatser av detta förhållande.

Vad kan man då lära sig av detta resonemang om kroppens betydelse vid fältarbete och intervjuande? Den viktigaste insikten är att intervjuaren ingalunda är ett objektiskt instrument, som enbart registrerar vad informanten har att säga, utan att man som intervjuare både berör och berörs av andra människors personligheter, kön och kroppar. Även om det yttre inte nödvändigtvis avspeglar det inre, påverkar det ändå vårt möte med andra människor i varierande utsträckning.

”Lika” barn...?

Föreställningen att homosociala intervjukontexter (Lundgren 1993) – intervjuer där informant och intervjuare är av samma kön – skulle vara de som fungerar bäst, vilar på antagandet om könenas olikhet: kvinnor och män ”är” olika och eftersom lika barn antas leka bäst, skulle alltså kvinnor förstå varandra bättre och finna samtal med andra kvinnor mest givande, medan män skulle föredra samtal med andra män. Den empiriska erfarenheten visar att så kan vara fallet, men det finns också talrika exempel på motsatsen. Mina egna erfarenheter från bland annat skolverksundersökningen visar att enkönade intervjuer inte nödvändigtvis behöver vara de bästa. Det fanns kvinnliga gymnasister som var svårpratade och manliga som var mycket meddelsamma. Ett annat exempel är Lissie Åströms (1990) studie av män i tre generationer. Åström hade blivit varnad för ”könsproblemet” när hon skulle intervjuar män, men fann i stället att många av informanterna tyckte det var lättare att samtala mer djupgående med en kvinna än med en man.

Uppfattningen att det skulle vara lättare för både kvinnor och män att ”öppna sig” för kvinnor bottenar även den i föreställningen om könenas olikhet. Visserligen är den dikotomiska tvåkönsmodellen idag starkt ifrågasatt inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, men på ett vardagligt plan är den fortfarande högst vital. Att kvinnor uppfattas som mer lyhörda än män är dels ett resultat av att de fortfarande i hög grad fostras till empati och omsorgsorientering (jämför Ve 1992), dels ett resultat av omgivningens förväntningar. Den inlärda förmågan förväxlas med naturlig fallenhet för relationer och får till följd att man ofta förväntar sig att det skall vara lätt att samtala med kvinnor.

Eftersom detta inlägg handlar om intervjuer och intervjuande, kan vi tills vidare lämna de mer abstrakta resonemangen därhän, och nöja oss med att än en gång konstatera att kön spelar en stor roll vid intervjuer, dock inte alltid den förväntade. Andra faktorer såsom ålder, etnisk och social bakgrund samt det som populärt brukar kallas personkemi kan vara nog så betydelsefulla. Självt kanske jag har mycket lättare att hamna på samma våglängd som en 70-årig, manlig akademiker, än med en 20-årig kvinna som står på fabriksgolvet. Kanske, säger jag dock, väl vetande att varje intervju är unik och aldrig förut-

sägbar. Därför vore det oklokt att utfärda allmänna rekommendationer beträffande vilka könskonstellationer som är mest lyckosamma vid intervjuande, eftersom förmodat lika barn inte alltid leker bäst.

Avslutning: hopplöst eller hoppingivande?

Med denna artikel har jag velat utfärda en varning för köns- och kroppsblindhet vid intervjuer och pläderat för en ökad medvetenhet om kropp och kön vid mötet med våra informanter. Varje möte mellan människor är könsskapande, även om betydelsen därav inte alltid är påtaglig. Homosociala intervjusituationer kan vara positiva, då ett antagande om likhet kan verka befrämjande för samtalsklimatet. Men heterosociala intervjutillfällen (Lundgren 1993) kan vara nog så givande, då man som "utanförstående" kan ställa de till synes naiva frågorna och få utförliga svar. Det handlar då om ett inifrån- respektive utifrånperspektiv på samma sätt som när det gäller ålder, social eller etnisk tillhörighet: ibland är innanförskapet en tillgång, ibland utanförskapet. Olika intervjuundersökningar har också olika tyngdpunkter, vilket gör att könets betydelse kan variera – men det är aldrig ovidkommande.

Jag vill hävda att intervjuande skall ses som ett mer hoppingivande än hopplöst projekt. Några absoluta och alltid gällande råd för hur möten i fält skall hanteras kan visserligen aldrig ges, eftersom verkligheten alltid överträffar metodhandböckerna. Däremot är det viktigt att man som intervjuare försöker förbereda sig på olika sätt, varvid man kan ha glädje av andra intervjuares erfarenheter och råd. Framför allt är flexibilitet och improvisationsförmåga dygder i intervjusituationer. Dessutom ger övning färdighet, vilket man märker hos rutinerade fältarbetare och intervjuare. De utvecklar ett slags handlag som bara försök, misslyckanden och positiva erfarenheter ger. Därför skall man inte vara rädd för att göra "misslyckade" intervjuer, eftersom man alltid kan dra lärdomar av dem och inte sällan på olika sätt utvinna kunskap därigenom. När allt kommer omkring är det både roligt och berikande att möta andra människor i fält. Det är därför, skulle jag tro, som så många etnologer fortfarande är flitigt sysselsatta med denna verksamhet.

Noter

1. Detta är en omarbetad och förkortad version av artikeln "En färd mot mörkrets hjärta" (1998).
2. Ella Odstedt var verksam vid arkivet (senare omdöpt till Dialekt- och folkminnesarkivet, mera känt som ULMA, idag Språk- och folkminnesinstitutet) från 1927 och trettio år framåt (Lilja 1998).
3. Med begreppet könskonstituering avses den livslånga och ständigt pågående process, där människor skapar kön i förhållande till olika regler och normer för kvinnlighet och manlighet. Se vidare Lundgren 1993 samt Meurling 1996.
4. Den ofta outtalade överenskommelse om vem som skall göra vad i ett parförhållande har av kvinnoforskare kallats köns- eller genuskontrakt (se t ex Hirdman 1988). Man talar ibland även om ett samhälleligt könskontrakt.
5. För en utförlig diskussion av detta begrepp, se Lundgren och Kroon 1996.

Litteratur

Hirdman, Yvonne 1988: Genussystemet. Reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3.

Lilja, Agneta 1998: "Ein Mädchen für alles". Ella Odstedt, kvinna och forskare. *Svenska Landsmål*.

Lundgren, Eva 1993: *Det får da være grenser for kjønn! Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.

Lundgren, Eva och Kroon, Ann 1996: Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av sexualitet. *Sosiologi idag* 4.

Meurling, Birgitta 1995: I verkets tjänst. Reflexioner kring ett skolverksupdrag. *Nätverket. Kulturforskning i Uppsala* 3.

Meurling, Birgitta 1996: *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Meurling, Birgitta 1998: En färd mot mörkrets hjärta. Om fältarbete och könskonstituering. *Nord Nytt* 71–72.

Rosengren, Annette 1991: *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället. En etnologisk studie*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Ve, Hildur 1992: Sosiologi og forståelse av kjønn. I: *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning*. Taksdal, Arnhild och Widerberg, Karin (red). Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Åström, Lissie 1990: *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*. Stockholm: Carlsson Bokförlag. (Skrifter utgivna av Etnologiska Sällskapet i Lund, nr 26.)

Öhlander, Magnus 1996: *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.

En mamma möter pappor

Charlotte Hagström

1999 disputerade jag på avhandlingen *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring* (Hagström 1999) där tonvikten var lagd på tiden kring graviditet, förlossning och det första året. Materialet består dels av intervjuer med blivande och nyblivna fäder och med personer verksamma inom sjuk- och hälsovården, dels olika slags mediaterial som reklam, veckotidningar och rådgivningslitteratur. Jag använder mig också av svaren på den frågelista (LUF 188: Fäder och faderskap) som jag 1992 skickade till Folklivsarkivets i Lund meddelare.¹ Den tid och plats jag rör mig i är framför allt 90-talets Sverige.

Under arbetet med att samla in, bearbeta och analysera materialet har jag själv fött tre barn. Jag har alltså hela tiden befunnit mig i en liknande situation som mina informanter. Detta har såväl för- som nackdelar och underlättar ibland medan det andra gånger försvårar. Faktum kvarstår dock och är aldrig möjligt att bortse från. Men lika lite som jag och pappan jag intervjuar kan bortse från att vi båda är föräldrar, lika lite kan vi "glömma bort" att vi är mamma respektive pappa, kvinna och man.

I det följande ska jag diskutera hur och varför jag försökt överbrygga men också understryka olikheter och hur och varför jag tagit fasta på likheter men också tonat ned dem. Jag kommer med olika exempel att visa hur jag hanterat detta i konkreta intervjusituationer.

Den stora magen

I många av de undersökningar och studier jag läst, som på olika sätt berör det område jag själv arbetar med, tycks författarna omedvetna om vilken betydelse de själva har för arbetet. Ibland finns en diskussion om vilken roll ålder, kön, etnisk tillhörighet et cetera spelar i samband med analysen eller sammanställningen. Vad det betyder för själva intervjun, för mötet med informanten, diskuterar man däremot sällan, men naturligtvis är det lika viktigt här och avgörande för vad man får veta, och inte får veta.² Att tro att jag, en småbarnsmamma i trettioårsåldern, skulle få samma svar när jag intervjuar nyblivna fäder som en femtioårig man utan barn är inte rimligt. Kanske tror man vanligen heller inte att man kan bortse från vem man är. Jag menar dock att man måste tydliggöra detta mycket mer, både för sig själv och för den som sedan ska läsa intervjun eller den text den ligger till grund för.

Vid en intervju kan man understryka eller tona ner likheter och olikheter beroende på vad man vill få fram och vilka ämnen man vill tala om. Vissa skillnader är emellertid inte möjliga att dölja eller ignorera utan gör sig ständigt påmind. Så är det till exempel om man är höggravid och magen tornar upp sig mellan en själv och informanten. Vid ett par intervjuer med blivande pappor har jag varit i detta tillstånd och fastän syftet varit att tala om deras kommande faderskap har min mage hela tiden funnits där och satt sin prägel på situationen. En intervju fick till exempel avbrytas ett par gånger för att jag blev tvungen att dricka vatten och gå på toaletten. När jag talade med en annan man, Torsten, och skulle resa mig för att stänga en dörr höll jag inte på att komma upp ur soffan. Under just denna intervju hände också något efter en dryg halvtimme som gjorde det klart för mig att även om jag möjligen skulle kunna glömma mitt tillstånd var det ingen risk att Torsten gjorde det. Intervjun gjordes i ett av arbetsrummen på Folklivsarkivet, ett gammalt hus från sekelskiftet där det ständigt knarar och knirkar och susar och brusar.

Utdrag ur intervjun med Torsten 17/6 1993:

[Här börjar det tjuta och susa och låta i rören i väggarna på ett mycket märkligt sätt. Det låter nästan som om de jämrade sig. Torsten ser mycket

förundrad ut!]
Torsten: Oh shit!
Charlotte: Vad är det?!
Torsten: Jag trodde det var du alltså!
Charlotte: [skrattar] Trodde du jag skulle föda barn?!
Torsten: Jag trodde nu händer det något! [Drar en lättnadens suck]
[Bägge skrattar]
Torsten: Huh, 200 direkt i puls! [skrattar]
Charlotte: Det måste väl vara rören? Nej [skrattar], jag ska inte ha barn
förrän om fyra veckor!
Torsten: [skrattar] Huh!
Charlotte: [skrattar] Nej, det var inte jag!

När min mage helt klart påverkar intervjusituationen och bidrar till att understryka skillnaden mellan mig som blivande mamma och informanten som blivande pappa, har jag inte sett någon anledning att inte använda detta i samtalet. Med det menar jag inte att jag poängterat skillnaden eller formulerat frågorna utifrån detta. Snarare har det varit något vi båda konstaterat och som hela tiden funnits med i bakhuvudet när jag frågat och han svarat: jag har inte bara varit intervjuaren utan också en blivande mamma. I intervjun med Torsten märks detta till exempel när vi diskuterar förlossningsavdelningarna i Lund respektive Ystad och han drar in mig i samtalet genom att fråga var jag födde mitt första barn och vad jag tyckte.

Intervjun som samtal

Flertalet av mina intervjuer har inte gjorts när jag varit gravid och de olikheter mellan mig och informanterna som beror på att de är pappor och jag är mamma har därför inte ”synts utanpå”. Däremot har de ofta kommit fram i samtalet, ibland genom att informanten ställt en direkt fråga till mig och ibland mer i förbifarten. Så frågar till exempel Patrik, som väntar sitt andra barn några dagar efter intervjutillfället, ”Var det jobbigt när den andre kom?” i samband med att vi talar om syskon. Jag har också i vissa fall medvetet använt mig själv som exempel och berättat hur jag upplevt något för att kontrastera det mot

informanten eller för att förtydliga en fråga. I intervjun med Patrik berättar jag till exempel att ”när jag tänker på mina förlossningar så tyckte jag det var oerhört skönt andra gången att veta vad som väntade en samtidigt som det var lite skrämmande just för att man visste vad som väntade” för att sedan fråga hur han tänkt kring detta. På samma sätt berättade jag i de intervjuer jag gjorde med ogifta fäder att inte jag heller är gift och att jag och mina barns far därmed liksom de fått skriva på en faderskapsbekräftelse hos Socialförvaltningen. Tanken bakom det var att se om vi utifrån våra likartade erfarenheter reagerat på samma sätt och oavsett om vi gjort det eller inte be informanten utveckla sina tankar.³

Detta användande av mig själv i intervjuerna var dock inte alls oproblematiskt till en början. Jag hade en föreställning om att jag inte skulle ställa ledande frågor och att jag måste försöka vara så objektiv som möjligt. Men som jag tidigare diskuterat hindrade ju min gravida mage mig från att ens försöka hålla intervjun på något slags ”objektivt” plan. Allt eftersom jag fortsatte samla in material blev det mer och mer tydligt för mig att det varken var möjligt eller ens önskvärt att hålla mig utanför. Tess Cosslett, engelsk litteraturvetare som arbetat med litterära skildringar av barnafödande, skriver i slutet av sin bok *Women Writing Childbirth. Modern Discourses of Motherhood* (1994) om hur hon i ett tidigare projekt studerade kvinnors muntliga förlossningsberättelser. I takt med att intervjuerna fortskred upptäckte hon att hon själv deltog allt mer och berättade mer och mer om sin egen förlossning. Intervjuerna fick alltså mer karaktären av ett samtal mellan henne och informanten. I hennes fall var det från början inte meningen men detta är annars, menar hon, ett medvetet tillvägagångssätt inom feministisk forskningspraktik (Cosslett a a:155).

Det är också, menar jag, nästan nödvändigt för att etablera en bra grund för en intervju. Visst finns det informanter som glatt pratar på utan större hjälp av intervjuaren men flertalet är enligt min erfarenhet villigare att berätta mer om de också får något tillbaka. Förmodligen handlar det även om vilket ämnet är för intervjun. Det är lättare att tala ingående med en främmande människa om ”neutrala” ämnen medan förlossningar och upplevelsen av att bli pappa är personliga och känsligare. Dock måste tilläggas att just det att pappablivandet

är så personligt och känslösamt uppenbarligen också gör att de flesta pratar både intensivt och länge!

Skilda erfarenheter och gemensamma bakgrunder

Är man kvinna och intervjuar män om deras faderskap är man hela tiden medveten om den skillnad mellan intervjuare och informant som finns beroende på att man tillhör olika kön.⁴ Åtminstone har det för mig varit omöjligt att bortse från detta. När de berättar om till exempel förlossningen gör de det utifrån sina erfarenheter som pappor och som kvinnornas partners. Mina erfarenheter av förlossningar är däremot föderskans. De minns hur hemskt det var att se kvinnan ha ont, jag minns hur ont det gjorde. I början av forskningsprocessen upplevde jag denna skillnad som ganska problematisk och funderade därför över hur jag skulle kunna överbygga den eller åtminstone utjämna den. Lösningen, som jag såg den, blev att ta fasta på likheter och understryka dem. Jag valde därför att göra en avgränsning i valet av informanter så att det bland fäderna uteslutande är män som liksom jag själv är födda på 60-talet och har vuxit upp i Sverige. Detta gör att vi kan antas ha liknande minnen från skoltiden, ha sett samma barnprogram på teve, ha många gemensamma erfarenheter av att växa upp på 70-talet och så vidare. Alla levde dessutom tillsammans med barnets/barnens mor vid intervjutillfället vilket gör att vi också delar vardagliga erfarenheter av småbarnsföräldraskapet.

Under arbetet med avhandlingen har det emellertid blivit uppenbart för mig att den största skillnaden mellan oss inte alltid är baserad på kön. Inte heller är skillnaderna alltid större än likheterna. Ibland kan det snarare vara tvärtom. Ola, som liksom sin fru är läkare och också ägnar sig åt forskning, har jag till exempel mycket gemensamt med genom vår anknytning till universitetsvärlden. När vi träffas har han dessutom varit pappaledig en längre tid och har därmed samma erfarenheter som jag av de dagliga rutiner man utvecklar under föräldraledigheten. Många tankar om föräldraskapet, funderingar kring barnets framtid, berättelser om utdragna nattningsprocedurer och frustrationen över att aldrig få läsa klart tidningen, som flera informanter talar om under intervjuerna, känner jag också igen själv. Här tycks kön vara en underordnad variabel och det handlar inte så mycket om

omställningen till att bli pappa eller mamma som om att bli förälder. Det som förenar mig och mina informanter upplever jag framför allt är själva föräldraskapet och våra erfarenheter av att vänta, få och leva tillsammans med våra barn.⁵

Vid andra tillfällen känner jag dock inte alls igen mig i det informanterna berättar om sin vardag eller om sina tankar. Men även då handlar det långt ifrån alltid om att de är män och jag är kvinna. Ulf, som är snickare, arbetar till exempel ibland borta under veckorna och organiseringen och delningen av hushållsarbetet och vården av den ett-åriga sonen styrs av detta. Martin arbetar som ambulanssjukvårdare och brandman och mycket av hans tankar kring vad som är värdefullt och viktigt, såväl i relation till barnet som i livet i allmänhet, präglas av erfarenheter från arbetet. Självt har jag ingen erfarenhet vare sig av att regelbundet vara borta från familjen längre perioder eller av vård- och räddningsarbete.

När mamma är med

Att understryka respektive tona ner likheter eller olikheter under intervjuerna är alltså ett arbetssätt jag använder när jag intervjuar. *När* jag gör det ena eller andra, eller varför jag gör det just då, har jag dock svårt att svara på. Det kan kanske framstå som om jag hade en genomtänkt plan för hur jag ska göra inför varje intervju men så är det ytterst sällan. Snarare handlar det om att känna sig fram. Mot detta kan man säkert ha källkritiska invändningar – intervjuerna blir ju till exempel olika och inte direkt jämförbara med varandra. Enligt mitt sätt att se är det dock aldrig möjligt att frigöra sig från eller ställa sig utanför situationen och vara ”neutral”. Informanten och jag är aldrig bara informant och intervjuare utan också och samtidigt två individer med specifika erfarenheter, upplevelser, åsikter et cetera. Det är så mycket mer än bara hur och vilka frågor jag ställer som får betydelse för vilka svar jag får. Hellre än att låtsas som om det skulle vara möjligt att bortse från detta menar jag att man ska utgå från att det inte är det. Istället bör man försöka hitta ett sätt som känns möjligt att arbeta på och ger ett rimligt och trovärdigt material, det vill säga en intervju, att arbeta vidare med.

Jag har dock strävat efter att försöka genomföra intervjuerna på

något sånär likartat sätt. Alla är mellan en och en och en halv timme långa och alla är bandade. Mina frågor har jag strukturerat under ett antal övergripande teman (Förlossningen, Namnfrågan, Föräldraledigheten etcetera). Jag har arbetat enligt principen att alla teman ska finnas med i alla intervjuer. Frågorna i sig kan formuleras olika beroende på intervjusituationen och informanten. Jag har också försökt göra alla intervjuer utan att informanternas fruar/sambor är närvarande. Vissa har dock ändå under kortare eller längre stunder varit med. Det är tydligt att när hon kommer in i rummet sker en påtaglig förändring av hans berättelse. På ett sätt är det förstås ganska naturligt: hans minnen och upplevelser av till exempel förlossningen är ju inte desamma som hennes. Är hon närvarande blir det plötsligt tydligt för alla inblandade att hans berättelse bara är en version. Den är visserligen inte mindre sann än hennes, men den är inte heller hela historien. Även om hon sitter tyst och inte kommer med invändningar, väl medveten om att det är hans upplevelser och åsikter jag är där för att höra, blir hans berättelse mindre detaljerad och personlig.

Det är framför allt när jag efteråt suttit och skrivit ut intervjun som jag blivit medveten om detta. Då har jag också märkt hur våra roller förändras i och med hennes närvaro. Hon och jag har något gemensamt han inte delar, nämligen erfarenheten av att vara gravid, föda och amma. Det är möjligt att jag tolkar in för mycket i detta men jag tycker mig se hur jag själv blir mer mamma i både hans, hennes och mina ögon. Olikheten mellan mig och informanten blir här mycket tydlig och det sker utan att jag avser det. Samtidigt kan en kommentar från kvinnan leda till att informanten utvecklar ett resonemang mer än han kanske annars skulle gjort. Fredrika, sambo med Mikael och mamma till deras tiomånaders flicka, berättar till exempel att när de just kommit hem från BB frågade han henne varför dottern skrek. Hon svarade att hon inte visste det mer än han, men att det visar att "bara för att jag är tjej så trodde han att jag visste mycket mer!". Detta leder sedan till att han i intervjun berättar mer om hur han uppfattar moders- och fadersinstinkter.

Om jag försökt undvika att mamman är närvarande av det skäl att jag tycker att det förändrar intervjusituationen för mycket, samtidigt som jag alltså kan se fördelar med att hon är med, finns den mamma

jag själv är alltid närvarande. Även om jag bestämmer mig för att vid ett visst tillfälle försöka tona ner olikheterna mellan oss och tycker att just denna informant och jag nog har ganska mycket gemensamt, blir jag med jämna mellanrum påmind om att det faktum att jag är mamma medan han är pappa trots allt är ganska väsentligt. Beroende på kön, såväl i betydelsen biologiskt som socialt konstruerat, lever vi under olika villkor och erfar världen på olika sätt. När en informant berättar hur han efter förlossningen frade med att äta Hawaiiiburgare i gatuköket tillsammans med några vänner, och en annan förklarar att han stupade i säng med kläderna på, består mina minnen av de första dagarna med en nyfödd bebis mest av lukten av sjukhusets rengöringsmedel och av plågsamma toalettbesök. När en tredje berättar hur mycket han jobbar tänker jag på hur stor del av arbetet med hem och barn det innebär för hans fru och på hur omöjligt det vore för mig att tillbringa så mycket tid på jobbet utan att framstå som en försumlig mor. Fördelen med detta är dock att man inte ställs inför den situation som kan uppstå om man verkligen är mycket lik dem man studerar, då det alltför stora samförståndet gör att man riskerar att ta för mycket för givet och därmed missa betydelsefulla detaljer.

Sammanfattning

Det finns ett stort antal variabler av betydelse för hur väl intervjuare och informant förstår varandra, och för vad som känns möjligt att tala om. Av dessa är kön bara en av flera. Civilstånd, ålder, etnisk bakgrund, yrke, utbildningsnivå, sexuell läggning eller fritidsintressen kan i vissa sammanhang och situationer vara betydligt mer väsentligt. Det viktiga är, som jag ser det, att alltid vara medveten om att man som intervjuare aldrig är enbart intervjuare utan också och samtidigt så mycket mer. När jag gör intervjuer med de nyblivna papporna är jag också en heterosexuell trebarnsmamma i trettioårsåldern med akademisk utbildning, som lever i ett samboförhållande med barnens far, är uppvuxen i Sverige, saknar erfarenhet av arbete inom vården och inte är uppslukad av något intresse som kräver att jag ofta önskar tillbringa kvällarna utanför hemmet.

Noter

1. Folklivsarkivets i Lund insamlingsområden är Skåne, Blekinge, Halland, Småland och Öland. Meddelarnätet omfattar cirka 100 personer som varje år får ett par tre listor med varierande ämnen att besvara.
2. Undantag finns naturligtvis. I *The Woman in the Body* redogör Emily Marti för hur hon och hennes medarbetare strävade efter att i så stor utsträckning som möjligt matcha intervjuare och informant. De flesta yngre kvinnor intervjuades till exempel av en vit kvinna på drygt tjugo år, och yngre liksom medelålders svarta kvinnor intervjuades av en svart kvinna i tjugofemårsåldern med en nyfödd bebis. Martin själv, 37 år och gravid med sitt andra barn, intervjuade de vita medelålders kvinnorna.
3. Se Hagström (1996:82ff) för en diskussion om hur och varför en bekräftelse ska göras liksom hur fäderna själva reagerar på detta.
4. Det är betydligt vanligare att mammor intervjuar och skriver om mammor i samband med barnafödande. Se till exempel Fjell m fl 1998. Att intervjuare och informant härigenom delar de erfarenheter som intervjun rör sig kring problematiseras dock långt ifrån alltid.
5. Kanske är också det faktum att vi alla är biologiska föräldrar en bidragande orsak. Det vore intressant att fundera vidare kring vilken betydelse detta har för upplevelsen liksom hur den skulle kunna tänkas påverkas av att antingen intervjuare eller informant är adoptivförälder.

Källor och litteratur

Intervjuer med blivande och nyblivna fäder gjorda mellan 1993 och 1996 (förvaras hos författaren).

Cosslett, Tess 1994: *Women Writing Childbirth. Modern Discourses of Motherhood*. Manchester: Manchester University Press.

Fjell, Tove Ingebjørg m fl 1998: *Naturlighetens positioner. Nordiska kulturforskare om födsel och föräldraskap*. Åbo: NNF Publications.

Hagström, Charlotte 1996: Pappablivande och faderskapande. I: Lundin, Susanne och Åkesson, Lynn (red): *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur och Kultur.

Hagström, Charlotte 1999: *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*. Lund: Nordic Academic Press.

Martin, Emily 1987: *The Woman in the Body. A Cultural Analysis of Reproduction*. Buckingham: Open University Press.

Mellan seenden

Susanne Wollinger

Svårfångat perspektiv

...vi tar oss fram längs den leriga skogsvägen. Överallt syns kamouflagerydda tält och grönkädda män med lertunga stövlar. Det råder inget tvivel om saken. Vi är framme. Jag träder in i det allra heligaste. Stabstältet står för värmen och avskildheten. Telefonen på bordet vid ingången, kamouflagenädet utanför tältfönstret, de grönkädda männen runt borden, kaffedoften från melittabryggaren, den skällheta kaminen i mitten. 'Wollinger anmäler sig!'. Invigningsritualen är genomförd. (Wollinger 1994:45)

Nyligen fyllda fyrtiotre tog jag steget in i den svenska värnplikten. Året var 1994 och med läns museet i Kristianstad som bas var min uppgift att i text och bild skildra några aspekter av de värnpliktigas vardagsliv vid ett sydsvenskt artilleriregemente. Under drygt tre månader följde jag delar av värnpliktslivet innanför kaserngrindarna och ute i fält, en värld formad av män – för män och pojkar. Jag observerade, intervjuade, deltog på olika sätt i dagliga aktiviteter, skrev fältanteckningar och använde mig flitigt av kameran i syfte att skapa ett slags visuella fältkommentarer. På många sätt var det en omtumlande upplevelse. Drygt ett år senare återvände jag till regementet för ett andra fältarbete, denna gång under nästan ett och ett halvt år. Vad som började

som en dokumentation av värnpliktiga artillerister, kom nu att bilda underlag för mitt arbete med en doktorsavhandling i etnologi.¹

Avsikten med den här artikeln är att resonera kring fältarbetet och intervjusituationerna utifrån ett köns- och åldersperspektiv. Att en intervju handlar om en relation, ett samtal och ett utbyte av synpunkter mellan människor, framgår redan av innebörden i ordet – det är *mellan* (inter) *seenden* (view) som kunskapen och dynamiken finns att hämta (Kvale 1997). Men det är också ett möte mellan lika eller olika erfarenheter och livsvillkor där aspekter som exempelvis klass, kön, generation och etnicitet på olika sätt är betydelsebärande. Den verklig-hetsbild vi slutligen presenterar i form av uppsatser, dokumentationer och utställningar beror i hög grad på vilka aspekter vi valt att lyfta fram och vilka vi av olika anledningar valt bort. Utifrån ett köns- och åldersperspektiv är det knappast ovidkommande att jag var kvinna och fyrtiotre år när jag påbörjade fältarbetet bland värnpliktiga unga män i tjugooårsåldern. Det hade inte varit bättre eller sämre om jag varit en man i ungefär samma ålder som de värnpliktiga och uppfattats som ung i förhållande till de anställda befälen – men säkerligen *annorlunda*. På vilket sätt det skulle vara annorlunda är däremot inte lika enkelt att formulera. Liksom andra möten mellan människor fungerar intervjusituationer inte enbart utifrån en särskild manual, utan bygger även till stor del på sina egna förutsättningar. Ett exempel på detta är det svårfångade begrepp som i folkmun kallas ”personkemi”. Inför vissa möten kan det uppstå en känsla av samhörighet som uppenbarligen går utanför köns- och åldersgränser. I andra kan det handla om en antipati som under både intervjun och det efterföljande analysarbetet kan vara svår att distansera sig från.

Intervjusituationer rymmer, liksom andra möten mellan människor, även bilder av hur vi skall bete oss mot varandra i egenskap av att vara kvinnor, män, unga eller äldre. Vid vissa tillfällen var det för mig en tillgång att vara kvinna, ibland även att vara äldre, vid andra upplevde jag att just dessa aspekter inte hade någon större betydelse. Ett sätt att komma vidare är genom att ställa sig frågor som; när, var och hur lyfter människor fram respektive nedtonar exempelvis köns-tillhörighet och vilken betydelse kan detta ha i olika sammanhang? (Ehn 1993:81f).

Vad är en intervjusituation?

Det kommer här inte att handla om intervjuer som vi oftast tänker oss dem, dvs avgränsade samtalsituationer som fångas upp med hjälp av bandspelare eller genom anteckningar som nedtecknas under samtals gång. Snarare vill jag lyfta fram den betydelse som icke arrangerade intervjusituationer haft för min materialinsamling genom att delvis sudda ut gränserna mellan vad som kan uppfattas som intervju, samtal och deltagarobservation. Omständigheterna under ett fältarbete har naturligtvis stor betydelse för vad man kan åstadkomma och under kompaniets fältövningar var förhållandena sådana att de försvårade intervjuer under mer ordnade former. Ofta hamnade jag i situationer där det gällde att ta tillfället i akt och fånga samtalsituationerna i flykten, så att säga. Det var då inte alltid det verbala mötet oss emellan som gav den största kunskapen, utan kanske framförallt insikterna jag fick under dessa stunder, ett annars vanligt kriterium för deltagarobservation. Min poäng är att denna form av informella samtal i vissa fall också kan användas som en intervju, även om den tillkommit under mer oordnade förhållanden än vad som kanske annars är vanligt (jämför Hastrup och Ramsløv 1989). Ett sådant arbetssätt behöver inte självklart göra samtalen mindre genomtänkta än de som försiggår i en mera avgränsad intervjusituation. Snarare handlar det om att göra något av de kunskaper som mötet ”mellan seenden” har inbringat.

”Det är hon... Susanne... författar'n”

Första tiden var det uppenbart att jag i mångas ögon, ibland även i mina egna, inte tillhörde någon klart definierad kategori. Ett exempel på detta visade sig när jag vid ett tillfälle ringde till kompaniet för att få tag på en av de värnpliktiga: ”Olsson! Det är telefon till dig! Det är... hon... Susanne... författar'n”. Trots att jag tidigt informerat om anledningen till min närvaro på kompaniet, både muntligen och genom de interna nyhetsblad som gavs ut inom kasernområdet, var det flera som under de första veckorna ändå inte hade sambandet riktigt klart för sig. Skulle mitt arbete resultera i tidningsartiklar eller en bok och var det så att fältarbetet genomfördes på uppdrag av försvaret? Kompaniets värnpliktiga informerade jag om att forskningsuppgiften var fristående från Försvarmakten, något jag för vår fortsatta relation ansåg vara vik-

tigt så att inga missförstånd kring eventuella lojaliteter skulle uppstå.

Från regementets sida hade man gett mig fria händer att söka både informanter och lämpliga intervjusituationer, men i denna frihet ingick även en tyst överenskommelse om att inte störa den pågående verksamheten. Planerade intervjuer förlade jag därför efter ordinarie tjänstgöringstid, en ibland problematisk omständighet (eftersom tågtiderna från Lund till Hässleholm knappast var till min fördel) som successivt dock visade sig ha uppenbara fördelar. Jag kunde nästan aldrig förutse hur ett par timmars kvällsbesök på kompaniet skulle utvecklas. En planerad intervju med någon eller några av de värnpliktiga, kunde lika gärna bli ett gemensamt TV-tittande som varvades med godisätande och samtal inne på något av logementen. Ofta upplevde jag att dessa tillfällen gav en annan form av kunskap än vad regelrätta intervjuer gjorde. Troligen berodde detta åtminstone delvis på att vi inte befann oss i en avgränsbar intervjusituation, vilket gjorde att vi också *samtalade* på ett annorlunda sätt.

Mina bägge fältarbeten har resulterat i hundratals fotografier som vid flera tillfällen fått bilda underlag för samtal som efterhand kommit att utvecklas till vad jag uppfattar som en intervjusituation. Med kameran över axeln uppfattades jag ofta som journalist och intresset av att fotograferas var stort. Detsamma gällde intresset för att ställa upp på en intervju, flera ville också säga vad man tyckte om värnplikten och menade att det var ”bra att någon intresserade sig för hur det var”. En kommunikativ aspekt av fotografierna, men också av kameran, är att *de/den* i samtalssituationerna kunde verka både interaktivt och förmedlande, som en form av språkrör mellan mig och de värnpliktiga.² I nästa avsnitt visar jag hur värnpliktigas fotografier blev utgångspunkt för ett samtal och en händelseutveckling som jag valt att lyfta fram av två anledningar. Från en metodologisk synvinkel exemplifieras här de flytande gränserna mellan intervju, samtal och deltagarobservation. Utifrån ett könsperspektiv visar det på ett intressant samspel mellan kön och ålder, men också på hur subtilt och svårångat detta samspel kan vara. För mig har det varit viktigt att ständigt påminnas om att det inte bara är män jag intervjuar, utan att det framförallt är *unga* män med brokig bakgrund, erfarenheter och livsvillkor som tillsammans med andra män temporärt befinner sig i ett militärt

sammanhang. Vad som under värnpliktstiden ventileras i ett dunkelt armétält eller inne på ett trångt logement, skulle i helt andra sammanhang troligen utformas på ett annorlunda sätt. Språket använder vi inte bara för att genom ord uttrycka ett speciellt meningsinnehåll, utan också som ett sätt att vara tillsammans på, för att bearbeta förbindelserna mellan oss och för att fastslå vilken definition av verkligheten som skall gälla (Lindqvist 1991, Album 1994, Berg 1994). Det är mot denna bakgrund följande skall läsas.

Fotografiet som blickfång och språkrör

I maj 1996, bara någon dag före uttryckningen, höll de flesta på kompaniet på att städa och avlämna de sista resterna av de senaste månadernas militärliv.

På korridorgolvet låg tidningar och papper som rensats ut från logementen för att slängas, inne på logementen vittnade skurhinkar, sopborstar och halvpackade sportväskor om det nära förestående upprottet. Självt gick jag runt och försökte på olika sätt insupa uppbrotsstämningen. Ett par värnpliktiga hade tagit med sig sina privata fotoalbum som till stora delar bestod av fotografier av dem som bodde på samma logement. Bilderna inramades med hjälp av smeknamn och skrivna kommentarer med militära förtecken. Flera av oss samlades runt albumen och under några minuter passerade delar av värnpliktstiden revy genom de värnpliktigas kommentarer och igenkännande skratt. Under samtalets gång kunde vi plötsligt dela ett minne, ett stycke historia, ett ögonblick att tala om; "Där är Jansson... Svensson... och kolla, där är Eriksson!" "Kolla!! Det var den gången när..." "Fy faan, det där var skitjobbigt..." "Åhh, det vad där det var så jävla kallt..." "Har du inte fångat mig någonstans?" Kommentarer och frågorna som väcktes vid vårt betraktande av bilderna kom här att fungera som ett slags plattform för ett vidare samtal kring olika aspekter av värnpliktslivet.

För mig tycktes händelseförloppet i korridoren, mer än själva fotografierna, vara både ett sätt att kommunicera och ett värdefullt dokument över den tillfälliga allians som utformats under värnpliktstiden. Vem som ingick i denna allians var däremot mera oklart. Det som till det yttre kan framstå som tecken på samhörighet kan vid närmare

betraktande också visa sig fungera subtilt särskiljande.

Vid det här tillfället stod vi alla inför uppbrott från varandra och det militära, något som jag tror inverkade på att jag nu även fick ta del av bilder som var bannlysta från fotoalbumen. Nu följde en i det närmaste ritualiserad procedur som slutligen ledde fram till att jag fick bilderna i min hand. Med viss tveksamhet skickades bunten med bilder fram till mig. Några var tveksamma och sa uttryckligen att de "kanske var lite på gränsen". Andras lågmälda och generade skratt, vittnade om vad jag uppfattade som klivenhet. Samtidigt som de ville att jag skulle se dem, var det på sin plats att ändå uttrycka en viss tvekan. Det intressanta här var det tysta samförstånd som fanns hos flera i korridoren och den outtalade frågan fanns i både rörelser och blickar – hur ska hon reagera? För mig var det lika viktigt att inte betrakta bilderna på ett sätt som skulle kunna uppfattas som nyfikenhet. Att det främst rörde sig om endast ett par bilder, märktes på den stegrande ljudnivån och kommentarerna som både innehöll en viss förtjusning och vanda. När jag slutligen kom fram till bilderna som visade värnpliktiga som till synes ertappats med byxorna nere inne i tältet och när de skulle förrätta sina värv i skogen, hade stämningen nått sin höjdpunkt. Efter min kommentar att "det här var väl inte så farligt", tog det bara någon minut tills lugnet lagt sig.

Det hela utspelade sig under ca tio minuter. Vad var det egentligen som hade hänt? Naturligtvis vet jag inget om på vilket sätt denna händelse skulle utspelat sig om köns- och åldersförhållandena sett annorlunda ut. Hur hade samtalet och överlämnandet av bilder utformats om jag varit man, i deras egen ålder eller äldre? För mig var det uppenbart att kön, men kanske framförallt åldersaspekten, blev till en kraft som på olika sätt strukturerade åtminstone min tolkning av vad som utspelade sig, nästan som en slags dold deltagare i samtalet. Men att lägga märke till något innebär också att blicken, uppmärksamheten, vänds från något annat (Fausing 1995). De verklighetsbilder vi producerar och väljer att visa fram är ett resultat av en selektionsprocess som handlar om att vi av olika anledningar valt att lyfta fram vissa aspekter och utesluta andra. Detsamma gäller för fotografiet. Tack vare sin ljuskänslighet har både ögat och kameranlinsen förmågan att mycket snabbt inregistrera bilder samtidigt med en pågående händelse. Foto-

grafiet, slutprodukten, blir här beviset för att något verkligen ägt rum. Direkt efter exponeringen tar tekniken vid och fixerar bilden (Kjorup 1983). På så sätt räddas detta särskilda ögonblick från överlagringen av ytterligare bilder som lätt skulle radera den händelse som just fixerats. Den verklighet betraktaren av fotografiet möter är i första hand alltså ett resultat av vad fotografen valt att rikta uppmärksamheten mot. De ofrånkomliga frågorna blir då vad som egentligen fångats, och hur dessa fragment kan analyseras och förmedlas i en kunskapsprocess, frågor som också bör ställas om andra former av fältmaterial som exempelvis intervjuer och deltagarobservationer.

Att våra föreställningar om manligt och kvinnligt kan förstärkas och nedtonas beroende på situation och sammanhang, visar även följande exempel.

Kön som etnografisk arbetsklädsel

Fältarbete beskrivs ofta som en erfarenhetsnära arbetsmetod (Arnstberg 1997, Ehn och Löfgren 1996, Fägerborg 1996). Under fältövningarna har jag rent konkret kunna följa kompaniet i fotspåren, vilket i sin tur skapat underlag för våra samtal både under och efter övningarna. Det fanns gott om tillfällen för samtal både under resan till och från övningsplatserna, under arbetets gång och under måltider, pauser och ledighet. Genom samtal, men framför allt genom att delta under övningarna och efteråt, blev det militära fackspråket och handlaget inte så främmande för mig. Mot slutet har soldaterna därför förutsatt att jag har kännedom om vissa av de saker de talar om, exempelvis feldskjutningar, haubitsladdningar, militär terminologi osv.

Om kasernlivet präglas av ett rutiniserat dagligt liv, så är det nästan tvärtom ute i skogen där maten inte kommer på regelbundna tider, sömnen kommer i olag, där det inte alltid handlar om detaljplanerade sysslor, utan även om mer eller mindre märkbara förhandlingssituationer kring hur man ska få både relationer och arbetsuppgifter att fungera på ett tillfredställande sätt. Dessa gemensamma erfarenheter kunde sedan ligga till grund för diskussioner kring en rad teman som exempelvis maskulinitet: ”man blir väl inte mer *man* för att man fryser och är trött...”, som en värnpliktig uttryckte det under ett kvällssamtal ute i fält. Sena kvällar tvingade mörkret oss också att

samtala utan synen som orienterande sinne, en tänkvärd upplevelse som onekligen gjorde att mötet ”mellan seenden” fick ytterligare en dimension genom att vi inte kunde iaktta varandras reaktioner under samtalelets gång.

Åtminstone på håll hade den likformade uniformen en könsutjämnande funktion och markerade på olika sätt ett slags tillhörighet som gjorde att jag, om än med den utanförståendes position, kunde införivas i ett slags temporär vikänsla. Kläder som symboler kan ha både en integrerande och en differentierande funktion, skriver Maja Jacobson i en studie av klädsel som kommunikations- och identitetsskapande medel (1998). De kan både knyta människor samman och skilja dem åt. Genom att alla var iklädda uniform skapades ett slags skenbar yttre uniformitet som gav intryck av att dess bärare i första hand inte uppträdde som enskild individ, utan som del i ett större kollektiv. Därför handlade det inte alltid så mycket om att känna sig bekväm i uniformen, som *bakom* den. Men trots att min etnografiska arbetsklädsel här var en kamouflagemönstrad uniform, kunde jag knappast dölja vare sig min könstillhörighet eller att jag åldersmässigt skulle kunna vara mor till de värnpliktiga.

Vid ett tillfälle hade jag som uppgift att av tallkvistar tillverka ”ruskor” att släcka eventuella bränder med. Med en kniv i handen, väl dold av tallkvistar, stod jag bredvid en värnpliktig som sträckte fram handen för att avlasta mig från ruskan. Han skar sig på knivbladet, lite blod sipprade fram och inom några sekunder var scenariot ett annat. Jag blev modern som ville hämta plåster, han sonen som för en kort stund betraktade handen och tyst höll upp den framför mig. Efter några sekunder framhärddade jag fortfarande att plåster behövdes, han hade tagit ned handen och konstaterade att plåster var fullständigt onödigt. Med sin skitiga hand torkade han av blodet; ”Asch, det där var väl ingenting. Kolla själv, det är ju nästan torrt. Det är lugnt”.

Hur ska jag förstå denna händelse? Ja uppenbarligen var det så att det plötsliga avbrottet gjorde något med våra roller som fältarbete etnolog respektive värnpliktig. För ett ögonblick trängde andra upplevelser igenom vilket gjorde att vi tog en kort ”time out” från det militära sammanhang vi då befann oss i. Allting gick mycket fort och var egentligen ingenting jag funderade närmare över. Väl hemma

dök händelsen upp igen när jag vid skrivbordet gick igenom det brokiga materialet. Tidigare skrev jag att intervjuer handlar om vad som händer ”mellan seenden”, att det är här kunskapen och dynamiken finns att hämta. Min första tolkning var att köns- och åldersaspekten var ett bärande inslag i denna specifika samtalssituation. Här var det inte etnologen utan framförallt mamman och 43-åringen som trädde fram på arenan med en person som i första hand inte var värnpliktig utan en ung man i 20-års åldern. En sådan tolkning kan naturligtvis kritiseras för att mer visa på forskarens stereotypa föreställningar om manliga och kvinnliga egenskaper, att kvinnor skulle vara mer känslosamma och omhändertagande än män. Samtidigt visar detta med tydlighet att inte heller forskaren är fri från sitt kulturella bagage vilket onekligen är viktigt att bli medveten om.

I efterhand har jag betraktat händelsen mot bakgrund av det övriga fältmaterialet. Mitt fokus har då alltmer riktats mot själva scenväxlingen, att den unga mannen så snabbt blev medveten om att vi bägge befann oss i ett militärt sammanhang, *i lumpen*. Språket använder vi inte bara för att genom orden uttrycka ett meningsinnehåll, utan även som ett sätt att vara tillsammans på, för att bearbeta förbindelserna mellan oss och fastslå vilken definition av verkligheten som ska gälla (Album 1994). Att be om plåster istället för att torka av den lätt rispade handen mot uniformsbyxorna och säga ”det är lugnt”, vore troligen att bryta den rådande ordningen ute i fält. Inte minst med tanke på att det hela utspelade sig inför ögonen på andra värnpliktiga.

För min egen del tog det längre tid att släppa tanken på att plåster nog ändå hade varit det bästa.

Noter

1. Arbetet har resulterat i flera publikationer *Fotsvett och drömmar. Om vardagen på ett skånskt artilleriregemente*, Kristianstad Läns Museum 1994 och *A3. Sista året i Norra Åsum*. Torsebro: Zebra 1994 (tillsammans med L-Å von Vultée och Janne Jönsson).
2. Detta utvecklar jag närmare i *Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga* (2000) samt i artikeln ”Att skriva med ljuset” i *Nord-Nytt* 66/67 1997.

Litteratur

Album, Dag 1994: Innehållslös meningsfull prat. *Sociologisk tidsskrift. Journal of Sociology* 2/94.

Arnstberg, Karl-Olov 1997: *Fältetnologi*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Berg, Magnus 1994: *Seldas andra bröllop*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.

Ehn, Billy 1993: *Kultur och erfarenhet. Aktuella teman i svensk etnologi*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Fausing, Bent 1995: *Synet som sans*. København: Tiderne skifter.

Fägerborg, Eva 1996: *Miljoner och my. Kunskapssyn och tänkande på en verkstadsindustri*. Stockholm: Nordiska museets handlingar nr 120.

Hastrup, Kirsten och Kirsten Ramløv (red) 1989: *Kulturanalyse; fortolkningens forløb i antropologien*. København: Akademisk forlag.

Jacobson, Maja 1998: *Gör kläderna mannen? Om maskulinitet och feminitet i unga mäns bruk av kläder, smycken och dofter*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Kjørup, Søren 1983: *Hvorfor smiler Mona Lisa. En bog om billeder og deres brug*. København: Gjellerup Forlagsaktieselskab.

Kvale, Steinar 1997: *Den kvalitative forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Lindqvist, Beatriz 1991: *Drömmar och vardag i exil*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Wollinger, Susanne 1994: *Fotsvett och drömmar. Om vardagen på ett skånskt regemente*. Kristianstad: Läns museet.

Wollinger, Susanne 1997: Att skriva med ljuset. *Nord Nytt* 66/67 1997.

”Vem är du släkt med?”

Etnicitetens betydelse i intervjuandet

Sarah Forssell och Anita Marcus

Mamma och hennes familj hamnade i koncentrationsläger. Man är nästa generation efter förintelsen. Det tror jag präglar oss alla på något vis. Det ger en slags existentiell otrygghet. När jag växte upp levde jag på något sätt i två världar. Jag hade mina icke judiska kompisar. Vi tränade gymnastik och hade uppvisningar. Sen hade jag det judiska parallellt. Egentligen höll jag det väldigt mycket isär. När jag träffade nya människor tog det lång tid innan jag sa att jag var judinna.

Så berättar en av våra intervjupersoner och det fångar väl det mångbottnade i begreppet ”etnisk tillhörighet”. Vi funderade mycket på hur man skulle definiera etnicitet i det här sammanhanget. I första hand sökte vi finna en hållbar definition på begreppet judiskhet. Det judiska är ju så oändligt mycket mera än bara en religion. I boken ”Judisk identitet” har olika skribenter försökt formulera sig kring sitt förhållande till judendomen. Där fastnade vi för en definition som vi tyckte täckte den komplexitet vi sökte:

Att ha en etnisk eller nationell judisk tillhörighet betyder bland annat att man är delaktig i en kollektiv historisk erfarenhet. Det spelar ingen avgörande roll om det rör sig om mytiska föreställningar (till exempel

uttåget ur Egypten och uppenbarelsen på Sinai berg) eller om reella skeenden (som utdrivandet ur Spanien 1492 och Förintelsen): Ur detta utvecklas förhållningssätt och vanor som i sin tur kan fungera som identifikationspunkter för individen; ritualer; språkbruk, melodier och maträtter. Historiens trauma sätter sina spår i kulturen som särskilda märkesdagar, särskilda synsätt och traditioner som blir ingredienser i det löst sammansatta, ofta latenta förhållningssätt, som kan sammanfattas i begreppet 'judiskhet'.

Vår artikel är indelad i tre delar: den första grundar sig på den samtidsdokumentation av judar i södra Sverige som Anita Marcus gjorde 1994–95. I den andra delen beskriver Sarah Forssell de intervjuer hon har gjort med överlevande judar från andra världskriget. Hon tar här bland annat upp det väsentliga i den så kallade Shoahmetodik. Det sista avsnittet bygger på våra gemensamma erfarenheter i arbetet med att intervjua överlevande kvinnor från koncentrationslägret Ravensbrück.

Vilka fördelar har det att tillhöra samma grupp som de människor man intervjuar? Innebär det några nackdelar? Är det lämpligt att folk ur en etnisk minoritet intervjuar sina egna? Kan man förhålla sig tillräckligt objektiv? Är objektivitet något att sträva efter i alla lägen? Eftersom vi båda har judisk bakgrund är det frågor som har blivit mycket aktuella för oss och som vi resonerar om i artikeln.

”Är du släkt med...?”

1994 tog Kulturen i Lund initiativ till projektet ”Det mångkulturella samhället”. Flera museer i Skåne medverkade i detta projekt som i korthet gick ut på att varje museum skulle välja ut en invandrargrupp man ville dokumentera. Kulturens del i projektet kom att handla om judiskt liv och kultur som har en speciell anknytning till Lund. En viktig tanke med dokumentationen var att den så småningom skulle presenteras i en utställning på Kulturen.

Under hela 1900-talet har det kommit strömmar av judiska flyktingar till Lund och södra Sverige. Åren kring sekelskiftet kom de första flyktingarna på flykt undan pogromer i Östeuropa. De var fattiga och mycket religiösa. Vid andra världskrigets slut kom nästa stora

flyktinggrupp. Många av dem led av sviterna efter de fasansfulla förhållandena i nazisternas koncentrationsläger. I slutet på 60-talet kom polska judar. De var i allmänhet mindre medvetna om eller brydde sig mindre om sitt judiska ursprung; de var inte särskilt religiösa och de hade i stor utsträckning assimilerat sig i det polska samhället. Flera av dem hade haft högt uppsatta poster i kommunistpartiet.

Hur lever man då idag som jude? Har man assimilerats? Hur har man formats av det samhälle man vuxit upp i och hur förhåller man sig till den judiska traditionen? Det var några av de frågor jag formulerade. Eftersom judarna hade så skiftande bakgrund tyckte jag att det skulle vara viktigt att försöka intervjua personer med förankring i de tre ovan nämnda grupperingarna. Tillsammans med mig arbetade en fotograf. Det var inte lätt att hitta någon som vågade eller ville bli intervjuad. En förklaring kan vara, att ungefär vid tidpunkten när arbetet inleddes, skändades judiska gravplatser. Nynazister demonstrerade och rädslan som alltid finns latent hos många, inte minst hos dem med smärtsamma erfarenheter från andra världskriget, blossade upp.

Så småningom lyckades jag emellertid att knyta kontakter. Det gällde i första hand de judar vars bakgrund jag delade. "Är du släkt med...?" blev en fråga jag nästan alltid fick och sen man hade förstått att jag var judinna och hade släktingar man kände, blev det lättare att komma överens om en intervju. Både mina mor- och farföräldrar stammar från Östeuropa, så jag hade mycket gemensamt med mina intervjupersoner. Vi delade samma språkliga uttryck, lagade samma maträtter och firade våra högtider på ungefär samma sätt. När sedan intervjun var färdig, hände det att min intervjuperson gav mig tips till någon annan jag kunde intervjua. På så sätt fortsatte det.

Här kände jag att min judiska bakgrund var en fördel. Den blev nyckeln till många som säkert annars inte hade öppnat sin dörr för någon de inte kände. Men den var mig också till hjälp i själva intervjun. Eftersom jag är hemmastadd i språkbruk och ritualer, behövde jag aldrig ställa frågor som "hur firar man sabbaten?" eller "varför firas Purim?" Jag kunde i stället fördjupa frågeställningarna och ställa frågor som en utomstående kanske aldrig hade ställt; än mindre hade fått svar på. Jag upplevde att jag kunde komma in på mera personliga spörsmål.

Vad gällde att komma i kontakt med de polska judarna var det till

att börja med svårt. Mitt första samtal slutade snöpligt. När jag frågade min första kontaktperson om han ville ställa upp på en intervju, svarade han kort: ”Nej. Jag vill inte bli registrerad och arkiverad”.

Reaktionen var inte märklig med tanke på hans erfarenheter från Polen där judar under lång tid förföljts och trakasserats. Till slut kunde jag emellertid göra några intervjuer. Trots olikheter på många sätt mellan dem och mig, fanns det ändå tillräckligt många gemensamma nämnare för att samtalen skulle bli fruktbara. Vi kom till exempel in på barnuppfostran och vad som är viktigt att förmedla vidare till barnen i förhållande till den judiska traditionen. Eftersom jag själv har en dotter kom vi ganska osökt in på detta ämne, som för de polska judarna var synnerligen aktuellt. De hade ju varit tvungna att lämna Polen på grund av sin judiska identitet – något långt ifrån alla upplevde att de hade. I Sverige måste man därför ta ställning till i vilken tradition man ville fostra sina barn.

Fotografen jag arbetade med hade det svårare. Den öppenhet som kom mig till del gällde inte henne. Hon hade mycket små möjligheter att fotografera hemma hos någon familj. De flesta bilder som togs i projektet speglar därför det offentliga livet i församlingen. Oviljan att låta sig fotograferas berodde på rädslan att bli igenkänd och kanske trakasserad. Men det hängde säkert också ihop med att hon inte var judinna. Man ville inte låta henne komma för nära. Hon kom vid något tillfälle in hos en familj som skulle fira påsk. Efteråt ringde dottern i familjen mig: ”Det blev inte som det brukar. Några av gästerna ville inte bli fotograferade, så din fotograf kunde bara ta ena sidan av bordet. Vi brukar alltid sjunga glatt men falskt men i år vågade ingen ta upp sången eftersom det fanns en främling där”.

Denna händelse visar att det kan finnas problem när det är någon utanför den egna gruppen som ska utföra dokumentationen. Å andra sidan fick vi lov att dokumentera en begravning utan att de anhöriga tog illa upp. De beställde till och med bilder av museets fotograf. Men kanske hängde det ihop med att begravningen ägde rum på allmän plats och inte i hemmet.

När jag fick chansen att göra de här intervjuerna tvekade jag först. Hade jag som judinna den nödvändiga distansen för att göra frågeställningarna tillräckligt tydliga? Löpte jag inte stor risk att ta alltför

mycket för självklart och härigenom undvika att ställa frågor som en icke-judisk intervjuare skulle ställa? Censurerar man bort sånt man inte tycker är till fördel för gruppen? Vid ett tillfälle uttryckte en av mina intervjupersoner en stor bitterhet mot ”de kristna”, som han ansåg hade behandlat honom och hans familj på ett förödmjukande sätt. Jag kunde förstå hans reaktion utifrån sammanhanget. Min icke judiska kollega blev däremot bestört och menade att jag borde beth honom utveckla tankegången.

Vid ett annat tillfälle skulle en minneshögtid hållas i synagogan över förintelsens offer. Jag upplevde starkt att det skulle vara en kränkning att fotografera i ett sådant sammanhang och tyckte inte att fotografen skulle göra det. I efterhand undrar jag om jag hade fel. Var min pietet missriktad? Dikterad av en överdriven känslighet?

”I vilket år är du född?”

Överlevare från Shoah – förintelsen

Shoah handlar om att göra intervjuer med förintelsens överlevande det vill säga judar och zigenare. Initiativet till Shoah togs av Stephen Spielberg efter filmen ”Schindlers list”. Målet är att nå 50.000 överlevare över hela världen med djupintervjuer. En Shoahintervju är indelad i tre faser:

1. Livet före andra världskriget eftersom den miljö många judar levde i nu är försvunnen.
2. Händelserna under andra världskriget: ghetton, gömställen, transporter, dödsmarscher, flyktförsök, koncentrationsläger..
3. Befrielsen och vad som hände sen.

Intervjuarens kontakt med den överlevande bygger på förtroende. Det finns regler för hur man ska bete sig i förhållande till den man ska intervjuas. Förintervjuarbetet ska man lägga mycket tid på. Man ringer först och presenterar sig och gör sen ett besök för att ta reda på om personkemin stämmer. Gör den inte det, byter man intervjuare.

Klädseln har stor betydelse. För de överlevande är en korrekt och prydlig klädsel viktig därför att de själva har varit så psykiskt och fysiskt förnedrade. Varje spår av slarv kan väcka obehagskänslor.

I förberedelsearbetet ingår också att intervjuaren lär sig om det land den överlevande kommer ifrån: politik, historia, samhällsstruktur, språk. Man måste också väl känna till den särskilda terminologi som användes i koncentrationslägren och under kriget. När man så möts i huvudintervjun ska intervjuaren vara väl förberedd och intervjun ska karaktäriseras av respekt, tillit och kunskap. Under huvudintervjun, då man också använder en videofotograf, ska man utan att själv tala för mycket, genom sin bakgrundskunskap leda intervjun framåt utifrån de tre faserna. Kroppsspråket spelar en viktig roll. Man har till exempel ögonkontakt hela tiden med den man intervjuar. Frågorna ska vara korta och tydliga. Inget hummande utan instämmanden uttrycks genom nickar.

Som intervjuare är det viktigt att vara lyhörd och observant på den överlevandes speciella erfarenheter. Har personen varit barn under kriget, måste man intervjuas på därför anpassat sätt. Har han eller hon en speciell religiös bakgrund måste man utgå från denna i frågorna. Mycket viktigt är att aldrig avbryta berättandet av en historia hur hemsk och sorglig den än är. Lea berättar om hur man dödade hennes älskade lillasyster. Jag ser att det är mycket svårt för henne. Hon gråter. Men här får jag under inga omständigheter avbryta henne. Hon måste känna att jag orkar lyssna. Och att jag litar på att hon orkar berätta. Hennes upplevelser är trots allt värre än hennes berättelse. Berättelsen och sorgen måste ha sin gång.

De överlevande önskar ofta bli intervjuade av en judisk intervjuare. Det känns tryggare och de tycker att det är lättare för dem att möta någon de delar kulturella och religiösa erfarenhet med, någon som kan koderna.

”Inte bara judarna...”

När vi fick frågan, om vi ville intervjuas kvinnor från koncentrationslägret Ravensbrück kändes det helt rätt. Båda hade vi ju kommit i kontakt med överlevande från andra världskriget tidigare, inte minst genom Shoahintervjuerna.

Vi hade i princip tre veckor på oss att ta reda på så mycket som möjligt om Ravensbrück och att komma i kontakt med några kvinnor

som varit internerade där. Våra första möten var emellertid inte med människor utan med föremål. Kvinnor som räddats med de vita bussarna hade haft med sig föremål från Ravensbrück till Lund. En förutseende polskspråkig tolk hade räddat dessa undan desinfektionsugnarernas lågor och sedan skänkt dem till Kulturen i Lund.

Syftet med våra intervjuer var i första hand att med hjälp av kvinnornas berättelser försöka placera in föremålen i ett konkret sammanhang. Det hela skulle mynna ut i en utställning på Kulturen. Vi läste oss till att det i Ravensbrück inte bara hade suttit judar utan dit hade nazisterna fört kvinnor från praktiskt taget hela Europa. Många som hamnade där hade varit aktiva i motståndsrörelsen i sina respektive länder.

Vår allra första intervju var emellertid med en judisk kvinna som hade suttit i Ravensbrück. Henne fick vi kontakt med genom Shoa-intervjuerna. Hon gav oss den första personliga berättelsen från lägret. Denna intervju kom att fungera som en referens för oss i våra intervjuer. På ett tidigt stadium hade en annan judisk kvinna tittat på föremålen och konstaterat att få av dem kunde hänföras till judisk tradition. De var snarare förankrade i en polsk-katolsk symbolvärld.

Var fanns de polska kvinnor som lämnat sina föremål? Fanns några ännu kvar här? Genom kontakter med en forskare, som är knuten till museet i Ravensbrück fick vi till slut namnet på en man i Lund vars mamma hade varit i Ravensbrück. En sen kväll i början på april träffade vi Tomasz och hans fru och efter flera timmars samvaro lovade han oss till slut att förmedla kontakten till några kvinnor som kanske kunde prata med oss. Tomasz mamma hade varit aktiv inom den polska underjordiska rörelsen som kämpade för ett fritt Polen. Hon hade angivits och förts till fängelset i Warszawa och därefter till koncentrationsläger.

Genom Tomasz lärde vi oss att det hade funnits tre motståndsrörelser i Polen under kriget: Den judiska, den polsknationella, där många aristokrater samlades och den kommunistiska. De kvinnor Tomasz kände hade alla tillhört den polsknationella motståndsrörelsen. Dessa kvinnor är nu mellan 70 och 80 år gamla. Flera hade aldrig tidigare berättat om sina erfarenheter under kriget. Redan dagen därpå

fick vi några namn av Tomasz och skred ögonblickligen till verket och ringde upp det första namnet på listan. Vi var välkomna och kunde tack vare Tomasz göra några intervjuer med polska kvinnor.

Varför valde de just denna tidpunkt för att träda fram? Ett skäl var helt enkelt att de var rädda för att deras historia annars skulle försvinna med dem. Några av kvinnorna menade, att eftervärlden alltför ensidigt hade fokuserat på det judiska folkets öde. Och det var ”inte bara judar” som hade suttit i koncentrationsläger. Vi trodde att vår erfarenhet av intervjuer med judar från koncentrationsläger skulle vara oss till nytta även i intervjuerna med de polska kvinnorna. Vi trodde att de etniska skillnaderna skulle spela en mindre roll och att de vidriga erfarenheterna från koncentrationslägret skulle vara de dominerande.

Visst hade vi också stor nytta av det vi visste från tidigare intervjuer med före detta koncentrationslägerfångar. Men berättelserna från lägret var mångtydiga. Vi förstod bland annat att det i lägret hade funnits en hierarkisk uppdelning av de olika lägerfångarna där judar och zigenare hade varit längst ner på skalan. Det innebar att de fick de värsta och mest slitsamma arbetsuppgifterna och minst mat. Detta gjorde att de hade sämst chanser att överleva. Motsättningarna mellan polacker och judar framkom tydligt i några av berättelserna.

Min mammas väninna satt i Ravensbrück. I hennes barack var en polsk kvinna från den aristokratiska motståndsrörelsen chef. Hon var hemsk. Men när de ungerska judarna kom i december 1944 hände något. De var fulla av ångest och rädsla och skrek ut sin skräck. Då hade plötsligt denna barackchef visat sig från en helt annan sida. Hon hade tröstat och lugnat. Hur kunde hon plötsligt förändra sig så? På en fråga svarade hon, att här var hon först och främst människa. Men när hon kom tillbaka till Polen, skulle det gamla gälla. Polen först! Judarna tyckte hon inte om.

Den här historien visar i ett nötskal det komplicerade förhållandet mellan judar och polacker. Denna konflikt kom då och då att dyka upp i våra intervjuer. Det var svårt för oss att tackla. I ett fall påstod intervjupersonen att det aldrig hade funnits några judar i Ravensbrück. Vi menade ju, att det hade det visst men hon förnekade det bestämt. Intui-

tivt förstod vi att vi inte skulle komma nånstans med att framhärda och lät det vara. I andra fall var det svårare att förhålla sig lugn, till exempel när vi mötte påståenden som:

Men man ska också inse, att det fanns ju ett skäl till att judarna var illa omtyckta. De ville inte integrera sig i samhället. Det fanns ju dom och vi. Det är klart...många tolkade ju säkert kriget som sådant, att det var judarnas fel och får du då lida, är det klart, att då vänder du ditt hat mot den gruppen som du tycker är ansvarig för att det har hänt.

En annan uppfattning var att judarna hade tagit patent på lidandet under andra världskriget:

"Då skrev jag en insändare att jag var rent ut sagt så trött på att höra att det var bara judar som lider...".

Vår första impuls var att gå i svaromål, rusa upp och skrika att det var förbannat orättvist sagt men vi svalde. Vad hade det tjänat till att brusa upp? Resultatet hade kanske blivit att intervjun hade slutat där och vad hade varit vunnet med det?

Men det var svårt ibland att tåga still. De som sa detta visste inte om att vi var judar. Så problemet var helt vårt. Hade en icke-judisk intervjuare agerat annorlunda? Och vilka konsekvenser hade det fått? Frågeställningen är intressant. I såna situationer var det en styrka att vara två. Vi kände stödet av varandra och en av oss kunde alltid hålla intervjun igång.

Bland de föremål som skulle ställas ut fanns kors, radband, nöd- torftigt hopklistrade små kalendrar som visade dagar och månader, bön- och diktböcker, saxar, nålar, dockor... På några av dem satt lappar som berättade vad de hade använts till. Vad gällde till exempel kalendrarna hade vi stött på sådana tidigare och kunde dra slutsatser om varför man hade gjort sådana. Till annat hade vi inga som helst referenser. Korsen, radbanden, bön- och diktböckerna... Vilket budskap gömde de? Hur hade de använts? Mycket av det var dessutom skrivet på polska som ingen av oss behärskade. För att kunna dechiff- rera detta material, måste vi ta hjälp av någon som hade förankring i

den polsknationella kulturtraditionen. I en bok som var full av dikter fanns tecknade bilder på några sidor. Vi fastnade för en bild som föreställde ett lågt gatuhus med en gammaldags skrinna framför. Vad handlade denna dikt om och vem hade skrivit den? Det visade sig att dikten skrivits av en av de mest lästa författarna i Polen, Maja Konopnicka. Hon var död men hennes dikter som hade en stark fosterländsk prägel levde kvar och lästes i alla skolor. I dikten talades det om en liten stuga vars tre väggar rasade samman under huliganernas förödande stormar. Men ett litet fönster högst uppe i huset fanns kvar och släppte in solen. Det var denna lilla vrå man måste försöka hitta. I koncentrationslägret fick denna dikt en stark symbolisk innebörd. Trots vidriga omständigheter fick man inte ge upp hoppet.

Utan hjälp att tolka texterna hade den djupare innebörden av dem gått oss förlorad. Vi hade inte förstått den viktiga roll de spelade i kampen för överlevnad. Även om vi hade behärskat språket, hade vi inte haft tillräcklig kunskap i denna speciella kulturtradition för att kunna förstå alla nyanser och associationer.

Innan projektet ”Det mångkulturella samhället” började uttrycktes farhågor att man inte skulle vara tillräckligt objektiv om man tillhörde samma grupp som dem man intervjuade. Visst fanns det problem: vi kanske tog för mycket självklart och hoppade över tankeled. Kanske var vi i vissa lägen alltför pietetsfulla. Men sådant kan man trots allt korrigera i samarbete med kollegor.

Fördelarna med att tillhöra samma etniska grupp som den man intervjuar överväger. Våra erfarenheter visade tydligt att våra judiska referenser fungerade som nycklar in till den judiska värld vi ville veta mera om. Tvivlen på det lämpliga i att intervjuaren tillhör samma etniska grupp som den man intervjuar är egentligen märkliga. I detta sammanhang kan vi nämna att före andra världskriget fanns en stor judisk etnologisk organisation, YIVO, med centrum i Vilna. Den samlade in material om judiskt liv och judisk folklöre i hela gamla Östeuropa. Det var en självklarhet att alla som arbetade där var judar, de kunde språket – jiddisch, de religiösa elementa osv. Allt det ansågs underlätta dialogen med intervjupersonerna.

I vårt arbete med att intervju överlevande kvinnor från koncentrationslägret Ravensbrück öppnade sig oväntat en ny situation för

oss. Vi trodde till att börja med att det i första hand rörde sig om judiska överlevande och kände oss ganska väl rustade för uppgiften med tanke på våra erfarenheter inte minst från Shoahintervjuerna. Nu visade det sig att många var icke judar – polska, katolska kvinnor. Vi mötte delvis en främmande värld. Genom att vi saknade referenser till den polsknationella symbol- och kulturvärlden blev vi tvungna att vända oss till någon som kunde dechiffrera den för oss. En omständighet vi inte hade kunnat förutse var att motsättningarna mellan judar och polacker var så djupgående. Genom att vi tillhörde en etnisk grupp som blev angripen av intervjupersonerna, blev intervjusituationerna vid några tillfällen komplicerade för oss.

Det är inte lätt att stå utanför den grupp man väljer att intervjua men det innebär inte nödvändigtvis att man måste tillhöra den grupp man vill utforska. Vi tror dock, att det är viktigt att ha i minnet, att varje etnisk grupp har sin speciella uppsättning koder och föreställningar som man måste hitta nycklar in i. Det är viktigt att man låter den etniska minoriteten definiera sig själv i förhållande till sin speciella historia och tradition.

Till sist: i en tid då etnicitetstänkandet bygger murar mellan folken i stället för broar, skulle man vilja att forskare som tillhör de etniska minoriteter de intervjuar, gör sina kulturer mer förståeliga för omvärlden så att man kan öppna en dialog med andra kulturer.

Litteratur

Dencik, Lasse (1993): *Hemma i hemlösheten*. I: Jakubowski, Jackie (red): *Judisk identitet*. Stockholm: Natur och kultur.

Författarpresentationer

Sarah Forssell, fil kand i psykologi, arbetar för närvarande bland annat med dokumentation för Levande Historia. Har tidigare varit verksam vid Kulturen i Lund och i Steven Spielbergs Shoah-projekt.

Charlotte Hagström, fil dr, disputerade 1999 på avhandlingen *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring* (Lund: Nordic Academic Press). Hon arbetar som lärare vid Etnologiska institutionen och som arkivarie vid Folklivsarkivet i Lund.

Karin Lövgren, etnolog, har arbetat med samtidsundersökningar på Nordiska museet i Stockholm och har även medverkat i flera forskningsprojekt om medier.

Anita Marcus, fil kand i litteraturvetenskap, arbetar för närvarande med dokumentation för Levande Historia. Har tidigare bland annat varit verksam vid Kulturen i Lund.

Birgitta Meurling, fil dr i etnologi, forskarassistent vid Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet. Disputerade 1996 på avhandlingen *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könsskonstituering* (Stockholm: Carlsson bokförlag). För närvarande arbetar hon med en undersökning av kvinnliga präster könsskapande i yrkeslivet och privatsfären. En annan studie behandlar anorexia nervosa i ett köns- och kulturvetenskapligt perspektiv.

Bo Nilsson, fil dr i etnologi, disputerade 1999 på en avhandling om män och manlighet: *Maskulinitet: Representation, ideologi och retorik* (Umeå: Borea förlag). Nilsson arbetar på etnologiska institutionen, Umeå universitet och forskar numera kring brottsoffer.

Susanne Wollinger är bland annat verksam som lärare och forskare vid Etnologiska institutionen i Lund. I sin doktorsavhandling från 2000, *Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga* (Stockholm: Carlsson bokförlag), fördjupar hon sina tankegångar kring intervjuer och generation.

Perspectives on Interviews

English Summary

Perspectives on Interviews is a personal book in that the contributors talk about their way of interviewing, writes Karin Lövgren in the opening article. The authors put theoretical perspectives in relation to their own empirical material. The theoretical perspectives are gender, generation, and ethnicity. On the basis of these, the authors problematize certain aspects both of interviewing and of the subsequent analysis.

The concept of gender marks the cultural aspects of sex. Birgitta Meurling instead uses the concept of gender constitution to stress the processual aspect of our becoming sexual beings. In her article “The Ambiguous Sex: On Interviewing, Gender Constitution, and Reflexivity” she reasons about the significance her own age and sex may be envisaged to have in different interview situations.

Generation and gender are also relevant perspectives in the article by the Umeå ethnologist Bo Nilsson. In “Sex as a Precondition and a Result: On Questions and Answers in Interviews” he takes up the highly important question of which analytical categories the interviewer creates just by his or her choice of questions. The questions are also perspective-bound. He emphasizes how important it is to maintain a reflexive and analysing attitude throughout the research process.

In the article “A Mum Meets Dads”, Charlotte Hagström writes

that she chose to interview only fathers of her own generation. As a woman and mother of three, she could not ignore the fact that she was interviewing people of the opposite sex. She asked herself whether the different experiential perspectives would prove to be problematic, and decided instead to concentrate on the similarities between them. By focusing on men of the same generation, it could be expected that the interviewee and the interviewer would have similar memories of growing up in the 1970s. In addition, they shared the experience of being parents of small children.

In “Between Sights”, Susanne Wollinger describes her fieldwork in a regiment. She was 43 when she started fieldwork among 20-year-old conscripts. It would have been neither better nor worse to have been of the same sex and age as the interviewees, but it would certainly have been different, she points out. She also deals with the role of photography in ethnographical fieldwork.

In their article “Who Are You Related To?”, Sarah Forsell and Anita Marcus point out that they see great advantages in doing interviews in one’s own group. Their own Jewish references became keys giving access to the Jewish world about which they wanted to know more. They say that their own Jewish affiliation made it easier to interview informants about the Holocaust – but they also point out the problems of an insider perspective.

The authors of the articles in this book stress that it is not always the theoretical perspectives, such as gender or generation, that are of the greatest significance in the interview situation. It can just as well be a matter of personal experiences, such as having been pregnant oneself or having small children. The authors also consider questions about the fluid boundaries of the interview situation.

Vad är SAMDOK?

SAMDOK står för samtid, samarbete och samordning och är en frivillig sammanslutning av svenska kulturhistoriska museer. SAMDOK bygger på idén att museerna tillsammans ska bedriva en kvalitativ utforskning av samtida liv och arbete, till nytta för dem som nu och i framtiden vill söka kunskap om människan i det svenska samhället.

I stort sett alla landets kulturhistoriska museer som arbetar med samtidsinriktad forskning, dokumentation och insamling (ca 90 st) är medlemmar i SAMDOK. Museerna är organiserade i arbetsgrupper med inriktning på människans olika verksamhetsfält. Undersökningarna däremot styrs av problematiserade perspektiv med fokus på människans identiteter och viktiga samtidsfrågor. Genus, konsumtion, tro och livsåskådning är exempel på de förra, arbetslöshet, arbetets förändrade villkor och miljöfrågor kan räknas till de senare. Genom all verksamhet löper intresset för den materiella kulturens betydelse.

SAMDOK-sekretariatet finns på Nordiska museet i Stockholm. Tidskriften *Samtid & museer* utkommer fyra gånger per år.

What is SAMDOK?

SAMDOK is a voluntary association of Swedish museums of cultural history whose purpose is the cooperation and coordination of efforts to record contemporary life. SAMDOK is based on the idea that the museums together should carry on qualitative research into present-day life and work, for the benefit of those who now and in the future, want to seek knowledge about Swedish society.

Virtually all Swedish museums of cultural history which are working on research, documentation, and collection geared to the present—about 90 in number—are members of SAMDOK. The museums are organized in working groups focusing on different fields of human activity, while the studies are steered by approaches that problematize human identities and important contemporary issues. Gender, consumption, faith, and outlook on life are examples of the former, while unemployment, the changing conditions of work, and environmental issues may be included among the latter. All activities are united by an interest in the significance of material culture.

The SAMDOK Secretariat has address Nordiska museet in Stockholm. The journal *Samtid & museer* published by the SAMDOK secretariat appears four times a year.

